

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

IMRE SÁNDOR FELJEGYZÉSEI „ÜGYVIVŐ” MINISZTERSÉGÉNEK NAPJAIRÓL (1919. AUGUSZTUS 7–15.) EMLÉKEI, ÉRTÉKELÉSE AZ „ÜGYVIVŐ” FRIEDRICH-KORMÁNY MEGALAKULÁSÁRÓL, MŰKÖDÉSÉRŐL

(Első rész)

Donáth Péter

Összefoglaló:

A folyóirat két egymást követő számában közlésre kerülő hosszabb tanulmány első része az első az ellenforradalmi rendszer kialakulásának első napjaiba, az 1919. augusztus 7–15-ig „ügyvivő” Friedrich-kormány tanácskozásaiba, bizonytalan útkeresésébe, a felszínre törő társadalmi feszültségek, önkényeskedések útját állni szándékozó döntéseibe enged betekintést. Érdekes a részben megkérdezésük nélkül miniszteri funkcióba került főtisztviselők helyzetének bemutatása. A „nemzetnevelés” elméletéről ismert Imre Sándor feljegyzései, visszaemlékezései informatív, plasztikus, ám műfajából adódóan valamelyest szubjektív betekintést engednek a kormányülések légkörébe, a közjogi bizonytalanságba, a miniszterelnök és a kormánytagok viszonyába. Tudósítanak a köztisztviselői/értelmiségi és politikusi mentalitás különbségeiből adódó akkori feszültségekről is.

Kulcsszavak: Imre Sándor, Friedrich-kormány, József főherceg ideiglenes kormányzó, ellenforradalom, oktatáspolitikai, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

Abstract:

This is the first part of a longer study, published in two consecutive issues of the journal, and relates to the first days of the first counter-revolutionary system, the deliberations of the Friedrich government from

August 7 to 15, 1919, and gives insight into his precarious search for a path, his decisions to stand in the way of social tensions and arbitrariness. It is interesting to present the situation of the chief officials who became ministers in part without being asked. Imre Sándor's remarks and recollections on the theory of "national education" allow for an informative, plastic, but somewhat subjective insight into the atmosphere of government meetings, the uncertainty of public law, and the relationship between the Prime Minister and members of the government. They also report on the tensions at the time due to differences in the mentality of civil servants / intellectuals and politicians.

Keywords:

Imre Sándor, Friedrich Government, Archduke Joseph Interim Governor, Counter-Revolution, Education Policy, Ministry of Religion and Public Education

Az előzményekről röviden

Imre Sándor (1877–1945) a kolozsvári és budapesti egyetemeken is habilitált pedagógus, neveléstörténész, 1908-tól a budapesti Pedagógium tanára, majd 1918 tavaszától igazgatója volt. Történetünk idejéig két jelentősebb tudományos könyve jelent meg.

Az elsőben¹ kritikusan összegezte a német és magyar szociáldemokraták nézeteit a nevelésről, iskoláról. Osztályharcos beállítódásuk, ateizmusuk és internacionalizmusuk miatt bírálta azokat, ám a fennálló iskolarendszerre vonatkozó kritikájukat néhány ponton megalapozottnak ítélte, s egy-két követelésüket méltányolhatónak tartotta. Hajlandó volt előadni a Társadalomtudományok Szabad Iskolájában (de a konkurens Magyar Társadalomtudományi Egyesület fórumain is). Emiatt keresztény-konzervatív körökben többen radikálisnak, baloldalinak tartották, holott nem volt az.

Második monográfiájában² Széchenyi István, Eötvös József és mások írásaihoz kapcsolódva fejtette ki saját nézeteit. Alapos, átfogó bírálatát adta a fennálló közoktatási rendszernek, s felvázolta annak a „nemzetnevelés, nemzetvédelem” érdekében általa kívánatosnak tartott rendszerét. Valóságtól távol álló alapeszméje a pártoktól, felekezetiiségtől, osztályharctól független napi politika helyett a nemzet egészének hosszú távú érdekeit szolgáló, békés, tervszerű reformokra ösztönző „nevelői gondol-

¹ Imre Sándor (1909): *A nevelés sorsa és a szocializmus. Az iskolai nevelés lehetőségei és a szocialisták nézetei a nevelésről. A tárgyias nevelői gondolkodás érdekében.* Budapest.

² Imre Sándor (1912): *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődéspolitikához.* Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület Szabadiskolájában előadta Dr. Imre Sándor. Budapest.

kodás” primátusa volt a politikával szemben. A művelődéspolitikát irányító minisztériumot is ki szerette volna vonni a politikai pártok irányítása alól. Célja – mesterével, Schneller Istvánnal³ összhangban – a nemzet iránt elkötelezett, felekezetieskedéstől tartózkodóan vallásos, autonóm személyiségek nevelése volt. Ezért szemben állt mindenfajta egyoldalú iskolai indoktrinálizációval (ahogy ő írta: idomítással).

Imre Sándor soha semmiféle pártba nem lépett be, de reformprogramja néhány vonatkozásban közel állt a Radikális Párt később megfogalmazásra került oktatási elképzeléseihez. Református, nemzeti elkötelezettségű „pedagógiai gondolkodóként” az általa kívánatosnak tartott reform érdekében nyitott volt az együttműködésre bármely olyan politikai erővel, amelyről feltételezte, hogy hajlandó lehet az általa kívánatosnak ítélt reformokra. Ezért amikor a pedagógusmozgalmak „szakembert” követeltek irányító pozíciókba a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumba (VKM), s mikor a véletlenek összjátéka folytán Juhász Nagy Sándor államtitkár 1918. november 9-én helyettes államtitkári posztra hívta Imre Sándort, ő leszögezte: egyetlen forradalmi pártnak sem tagja, és nem is lesz az. Hangsúlyozottan „szakemberként” vállalta a megbízatást, melyben Kunfi Zsigmond miniszteri kinevezéséig viszonylag széles hatáskörrel rendelkezett.

A szociáldemokrata befolyás növekedésével, a pártszempontok dominánssá válásával Imre hatásköre a minisztériumban csökkent, s a Tanácsköztársaság kikiáltásával nyilvánvalóvá vált számára és egykori egyetemi hallgatótársa, Kunfi Zsigmond számára is, hogy útjaik elváltak. Imre Sándor visszakerült a minden eshetőségre fenntartott igazgatói posztra a Pedagógiumba, ahol a továbbra is azt tanította, tette, amit annak előtte. Az intézetben lakó egykori tanítványaival, kollégáival rendszeresen beszélgettek a Tanácsköztársaság oktatáspolitikájáról, s a diktatúrát követő kívánatos oktatáspolitikai irányairól, anélkül hogy bármely ellenforradalmi szervezettel kapcsolatban lettek volna. Ebben a helyzetben kezdődött a tanulmányunkban felidézendő történet.

Váratlan megbízatás

Imre Sándor 1916–1917-től aktív szerepet vállalt a Magyar Társaságban, mely 1916-ban „a zsidó túlkapasokkal szemben szerveződött a magyarság felsőbbségének biztosítására”. A Tanácsköztársaság idején e társaság tagjainak egy részéből s másokból létrejött a Fehérváz Bajtársi

³ Schneller István (1847–1939) evangélikus teológus, pedagógus, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja.

Egyesület,⁴ melyről a ránk maradt források szerint Imre Sándornak nem volt tudomása. A Pedagógiumban folyó művelődéspolitikai eszmecserékbe 1919. július második felében bekapcsolódtak az „ismerősök, s az ismerősök ismerősei”, akik más ilyen, rendszerváltozásra készülő körökbe is jártak.⁵ Akadhattak köztük a Magyar Társaság köréhez tartozók. Többször hívták Imre Sándort és barátait ilyen tanácskozásokra, de ők nem akartak azokon részt venni.

Egy hasonló körből érkező hír hallatán, 1919. augusztus 6-án, ahogy Imre Sándor utóbb lejegyezte, *jól értesült „kíváncsiságból”*, másodmagával mégis részt vett az akkori ellenforradalmi szervezkedés egyik igen aktív tagja, Wein Dezső fogorvos⁶ lakásán egy 50-60 résztvevővel tartott gyűlésen, melyen – korábban különböző pártokban résztvevők és pártonkívüliek, katolikusok és protestánsok – egy *„keresztény nemzeti párt”* megalakításáról tanácskoztak a házigazda elnökletével.

„Volt aki Lovászytól, aki Bethlentől és Telekitől, főként pedig, aki Pekár Gyulától⁷ várta az irányítást, s addig, míg erre a gyűlésre ez meg nem érkezik, meg az előbbieket Budapestre nem jönnek, sem a párt nevére, sem egyébre nézve nem akart[ak] dönteni. Az egész ülésen valami nyugtalanság uralkodott, egyre valami hírt vártak, s a »nemzeti és keresztény párt« nevében való bizonytalan megállapodás után széteszlottak” – emlékezett,⁸ a nyugtalanság okáról akkor még mit sem sejtő, ám a hallottak alapján igen lehangolt Imre Sándor.

„Az volt a véleményem, hogy ez nem volt komoly, sem céltudatos gyűlés, ebből nem is következhet semmi jó. *A nemzeti, s különösen a »keresztény« jelszót végzetesnek mondtam (a gyűlésen is!), mert itt most teljes egyesülésre volna szükség, ez a jelszó pedig a felekezeti ellentétek kiegyezéséhez vezet. A »nemzeti« szempont pedig nem az egész nemzet érdekeit fogja szolgálni, hanem egyik vagy másik felfogást tekintve csak nemzetinek, szintén majd széthúzást idéz majd elő.* Minthogy pedig úgy láttam, hogy itt hamarosan új alakulás lesz, arra gondolva, hogy engem a bolsevikok tettek ki a helyettes államtitkárságból, tehát a polgári kormány nyilván visszahív, azt mond-

⁴ Lábay Gyula (1922): *Az ellenforradalom története. Az októberi forradalomtól a kommün bukásáig.* Élet Irodalmi Nyomda és Rt., Budapest. 168.

⁵ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Imre II. Sándor iratai – a továbbiakban: RL C/39. 13. cs. Kézírt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 1.

⁶ Wein Dezső (1873–1944) egykori válogatott tornász, az ellenforradalmi és a „nemzeti és keresztény párt” megalakításáért folytatott mozgalom aktív tagja. Lakásán alakult meg 1919. augusztus 8-án a Keresztény Nemzeti Párt. Lábay Gyula: i. m. 199.

⁷ Lovászy Márton (1864–1927) volt VKM-, majd külügyminiszter, Bethlen István (1874–1946) és Teleki Pál (1879–1941) későbbi miniszterelnökök, Pekár Gyulától (1866–1937) újságíró, irodalmár, kereszténypárti politikus, az MTA levelező tagja, később VKM-államtitkár, tárca nélküli miniszter.)

⁸ RL C/39. 13. cs. Kézírt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 2.

tam, hogy *ilyen körülmények közt újabb zavarokat előre látva, nem mennék vissza a minisztériumba, hiszen nincs itt az én teljesen tárgyias, kibékítő és haladó munkámnak az ideje*, maradok csendben, mindenféle politikától távol a Pedagógium igazgatója.”⁹

Úgy tűnik, hogy a keresztény és nemzeti párt megalakulását előkészítő ülésről távozó Imre Sándor már akkor megérezte, hogy az általa szorgalmazott „nemzetnevelésre”, konszenzusépítésre milyen veszélyt jelenthet egy ilyen, a „nemzeti” és „keresztény” fogalmakat kisajátító, így a velük egyet nem értőket e körből szemantikailag kizáró, tehát per definitio nem nemzetmegosztó párt megalakulása. Az új VKM-be visszatéréstől tartózkodó nyilatkozata egy szerénységét demonstrálni hivatott utólagos megnyilatkozás, ahogy a korábbi és későbbi hasonlók is, aligha tükrözik szándéka, hajlandósága teljességét. Inkább a művelődéspolitikai reformjának elkötelezett, azt megvalósítani igyekvő szakember (s az egyetemi tanári pozícióra érhetően vágyó tudós) mindenkor jogos kétségeit voltak hivatva megjeleníteni.

Szeretne tenni, változtatni, tudja, hogy ehhez befolyás, hatalom kell. Ugyanakkor „a pedagógia” elveinek megfelelően, szakemberként, a pedagógusok széles (politikai-világnézeti szempontból kevésbé szelektált) körére támaszkodva szeretne reformokat végrehajtani, s érezte, hogy ennek feltételei ilyen kiélezett politikai helyzetben hiányozhatnak.

Hasonló helyzetet élt át 1918 novemberében is. Előre látta, hogy a koalíciós kormányban idővel a szociáldemokraták kerülnek túlsúlyba, még ha a náluk is radikálisabb kommunisták gyors befolyásszerzéséről nem is lehetett tudomása. Azt sem sejtette, hogy ilyen gyorsan a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond vezetése alá kerül a VKM/KM, de azzal már 1909 óta tisztában volt, hogy a szocialistákat (is!) elsősorban politikai-világnézeti szempontból, illetve az „osztályharc”, a hatalom megszerzése/megtartása szempontjából érdekli az oktatás, az iskolarendszer, a pedagógusok helyzete, reformja. Ezzel pedig már 1909-ben sem tudott egyet érteni. Nem hitt a forradalmi, erőszakos változtatások tartós fennmaradásának lehetőségében. Az ország, a nemzet nehéz helyzetében mégis vállalta a helyettes államtitkárságot. Mint utaltunk rá: tervei szempontjából nem sokra jutott vele.

1919. augusztus 6-án – Imre tudtán kívül, a legitimitás, a demokratikus eljárások szempontjából ugyancsak kétes körülmények között – ellenforradalmi erők kerültek hatalomra, a revans szándékával. Ez a helyzet sem ígért megfelelő légkört, teret a „teljesen tárgyias, kibékítő és haladó” reformtörekvések számára. Imre Sándor jól látta ezt, mégis – már másnap – újra szerepet vállalt az oktatáspolitikai irányításában.

A keresztény-nemzeti gyűlésről a Pedagógiumba visszatérve ugyan-

is, még aznap este, a városban járt barátai Imre Sándornak arról számoltak be, hogy a Dunaparton hatalmas tömeg éljenzi Habsburg–Lotaringi-ai József Ágost főherceget. Közölték, hogy megvan az új miniszterelnök is: Friedrich István. A meglepett Imre Sándor erre megkérdezte: „Ki az? Közösen is csak annyit tudtunk róla megállapítani, hogy az, aki a Károlyi-forradalom alatt önhatalmúlag hadügyi államtitkárrá tette magát, s valamikor Károlyival Amerikában járt.”¹⁰

Hirtelen csak ennyire emlékeztek az egykori válogatott futballistával, vezető szabadkőművessel, vállalkozóval, a Függetlenségi- és 48-as Párt volt tagjával, a Károlyi-kormány hadügyi államtitkárával kapcsolatban.¹¹ Friedrich István, a Fehérvári Bajtársi Egyesületben szerveződő társaival – az akkorra már Budapestet is megszálló románok és az olasz misszió

¹⁰ Uo.

¹¹ Gratz Gusztáv, aki jól tájékozott volt az akkor történetekkel kapcsolatban, s aki a néhány napos első Friedrich-kormány idején maga is részt vett a későbbi koalíciós kormány megalakításáért folytatott tárgyalásokon, (valamint Kádár Lehel is) úgy vélte, hogy a Peidl-kormányt eltávolító szervezkedés „középpontjában Csilléry András fogorvos és Bleyer Jakab egyetemi tanár állt”. A József főherceg által kinevezett miniszterelnököt markánsan jellemezte: „Friderich István, aki mint a Károlyi-forradalom egyik úttörője kezdte politikai pályafutását most egyszerre az ellenforradalom vezére lett. Vállalta, hogy most ő fogja irányítani a nemzetet ama rend helyreállítására való törekvésében, amelyet 1918 októberében ő maga segített megdönteni. Akkor azokkal ment, akik az internacionalizmusért lelkesedtek és a világforradalomban bíztak, most azoknak állt élére, akik a nemzeti keresztény irányt hirdették. Ez lehetett nála természetes fejlődés, amelyet benne a proletárdiktatúra rettenetes élménye kiváltott. De az is lehetséges, hogy tetteje és becsvágya a körülményektől vezette magát. Valamely politikai elv vagy világfelfogás erős, szilárd meggyőződés csak olyanoknál válhat, kik hosszú időn át foglalkoztak politikával... De Friedrich a forradalom jóformán nem foglalkozott politikával. Kis gyár tulajdonosa volt, amelynek élén elég nehezen küzdött meg az életéért. [...] *Politikai kérdésekről akkor annyit tudott, amennyit minden szorgalmas újságolvasó elsajátít magának napihírek és vezércikkek olvasásával.*” Gratz Gusztáv (1935): *A forradalmak kora. Magyarország története 1918–1920.* Magyar Szemle Társaság, Budapest. 231–232., kiemelés – D. P.; Gecsényi Lajos – Sipos Péter (2000): Gratz Gusztáv emlékiratai. *Történelmi Szemle*, XLII. évf. 3–4. sz. 319–320. *Kádár Lehel* Friedrich akkori politikai szerepét némiképp másképp ítélte meg. „A kereszténység, mint irányító gondolat, csak augusztus 12-én kapcsolódott bele szervesen Friedrich politikájába, aki az ősztonnember típusát képviselve a közéletben, azt megérezte, felfogta és magáévá tette. Első lépései határozottan ügyesek voltak. [...] Nem tartozik a régi meggondolók közé, forradalmi temperamentuma magával ragadja a szóban csakúgy, mint a tettekben, *politikai koncepciói nem kerek, kidolgozott, valami sajtószerű rugalmasság van bennük, nem nehéz összehangolni a pillanatnyi helyzettel, és a közhangulattal.* Az élet embere gondolta ki, akit nem feszélyez a múlt, és akit nem ijeszt meg a jelen. Minden múltat el lehet felejteni és minden tévedést helyreütni mondta nekem egyszer... Egyéniség, aki ki akar használni mindent és mindenkit a céljaira... Néhányan, akik a közelében dolgoztunk a magyar élet legkritikusabb napjaiban, és ismerjük ezeknek a napoknak az eredményeit, minden hibája, tévedése ellenére, minden kis elcsúszása ellenére csak a legnagyobb csodálattal emlékezünk arra, amit tett, és arra, ahogy kitartott.” Kádár Lehel (1920): Az augusztusi puccs. *Új Magyar Szemle*, 1. sz. augusztus 2. és 15–16., kiemelés – D. P.

hallgatólagos tűrésével/támogatásával „az egyesült forradalmi/ellenforradalmi pártokra” (?) és József főhercegre hivatkozva – katonai/rendőri akció keretében eltávolította a 4 napja hivatalban lévő Peidl Gyula vezető „szakszervezeti kormányt”.¹²

Akciójukhoz (Friedrich István javaslatára)¹³ előzetesen megnyerték a honvéd tábornagy – 1918. október utolsó napjaiban IV. Károlyt Magyarországon képviselő egykori „homo regius”-t, a forradalmak alatt is Magyarországon maradt – József főherceget,¹⁴ hogy támogatásával legitimálja a készülő fegyveres hatalomátvételt, s „kormányzóként” nevezzen ki egy ideiglenes kormányt. Mire ő a Nemzetgyűlés összeültéig elvállalta az ideiglenes kormányzói szerepet, majd rábeszélte Friedrich Istvánt¹⁵ a miniszterelnöki poszt betöltésére.¹⁶ A politikai fordulatot/puccsot megelőző napok sorozatos tanácskozásai során a VKM vezetésére több név is felmerült, de végül is több tábornoknak, a szervezkedés néhány veze-

¹² Lábay Gyula: i. m. 179–192.; Hogyan fogták el a Peidl-kormányt? Egy szemtanú elbeszélése. Első román katonák a magyar miniszterelnökség előtt. *Az Újság*, XX. évf. 162. sz. 1–2. (a cikkben Kalmár Jenő egykori minisztertanácsi jegyző visszaemlékezését közölték); *A Peidl-kormány eltávolításának koronatanúja – Beck Lajos nemzetgyűlési képviselő. Magyarország, 1922. július 20. 7.*; Végső Sándor vál.: *Garbai Sándor a Tanácsköztársaságról és a zsidóságról. Válogatás a Forradalmi Kormányzótanács elnökének visszaemlékezéseiből. Clio Intézet, 2021. 171–177.*; Romsics Ignác (1982): *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve. Gondolat Kiadó, Budapest. 45–77.*

¹³ Változnak az idők... Benedek Marcell naplója szerint 1918. október 28-án tanúja volt annak, hogy Friedrich István a Vörösmarty téren tömeg előtt beszélt „József főherceg homo regiusi megbízása ellen,” majd a tüntető tömeg élére állt. Benedek Marcell (1985): *Naplómat olvasom. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 285.*; lásd ehhez: Romsics Ignác (2018): *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok. Helikon Kiadó, Budapest. 41.*

¹⁴ Nánay Mihály (2020): Habsburg József főherceg, a homo regius. In: Hermann Róbert – Ligeti Dávid (szerk.): *1919 – A Nagy Szétesés. Országház Könyvkiadó, Budapest. 193–200. és 210–213.*

¹⁵ Lásd róla: Romsics Ignác (2018): 191–194.

¹⁶ Friedrich István (1883–1951) a Nemzetgyűlés 1922. augusztus 2-i ülésén erről úgy nyilatkozott, hogy mivel az illegitim Munkástanács nevezte ki a Peidl-kormányt, s benne több volt népbiztos is helyet kapott, az ő fellépésük üdvös és igazolható volt: „Amikor tehát mi felléptünk, nem egy kormány ellen léptünk fel, hanem egy hatalmat bitorló társaság ellen. [...] És amikor azt halljuk, hogy mi ezt csak azért tettük volna, hogy a szegedi kormányt megelőzzük, erre sietek leszögezni, hogy a szegedi kormány Baross János útján nekünk azt üzenté, [...] hogy őket az antant, úgy látszik, addig nem fogja elismerni, amíg a románok Budapestre nem érkeznek. Ha tehát tudunk valamit tenni, az Isten szerelméért csináljuk, amit lehet, mert ha közbe nem vetjük magunkat, Ausztria sorsára kerülünk. Tehát nem a szegedi kormány ellen és nem a szegedi kormány megelőzésére, hanem éppen a szegedi kormány üzenetére és saját jól felfogott érdekünkben is ezt a társaságot eltávolítottuk.” *Pekár Gyula az ülésen ehhez hozzászólt: „Teljes harmónia volt a szegediek és közöttünk.” (Nemzetgyűlési Napló, 1922. III. k. 253.)* József főherceg nyilatkozata erről: Farkas Sándor: József királyi herceg a három év előtti eseményekről. *Új Barázda*, IV. évf. 177. sz. 1922. augusztus 6. 1. Lásd erről továbbá: Gergely Jenő (2001): *Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó, Budapest. 75–76.*

tőjének s az egykori minisztériumok rangidős tisztviselőinek kinevezése mellett maradtak.¹⁷

Így augusztus 7-én kora reggel Budapesten kihirdetésre került József főherceg kiáltványa:¹⁸

„A magyar néphez!

Abból a soha el nem múló szeretetből, amellyel a magyar néphez ragaszkodom és visszapillantva a legutóbbi öt év közös szenvedéseire, valamint engedve a minden oldalról hozzám jutott kívánságoknak, kézbe vettem a mai lehetetlen helyzet megoldását. Nem nézhetem, hogy szegény összeroskadó hazánk sorsa felett politikusok és különböző érdekek- és pártcsoportok marakodjanak. Mindenütt teljes az anarchia, a Dunántúl lázadások [sic!], egy hivatalban lévő minisztérium, amelyet nem ismer el senki és az élelmezés teljes fennakadása már katasztrófával fenyeget, ha a magyar intelligencia a józan munkássággal és a földművesnépünkkel karöltve rendet nem teremt. *Az antant itt lévő hatóságaival történt tárgyalás után megbízom a magyar miniszterelnökség ideiglenes vezetésével Friedrich István nyugalmazott államtitkárt,¹⁹... a vallás és közoktatásügyi minisztérium ideiglenes vezetésével dr. Imre Sándor államtitkárt²⁰...*

Az átmeneti kormány megalakulása néhány napon belül fog megtörténni, a polgárság, földművesnép és a józan munkásság képviselőinek meghallgatása után. Akinek szívében még él egy kis hazafiúi szeretet, az támogassa teljes odaadással a kormányt nehéz helyzetében. Félre a széthúzással, kritikával, okoskodással! Jöjjön az összetartás, megértés és munka! Bízunk rendületlenül hazánk jobb jövőjében!

Budapesten, 1919. augusztus. 7. JÓZSEF királyi herceg, tábornagy. ²¹

¹⁷ Lásd: az akkor történetekhez pl. Lábay Gyula: i. m. 168–181.; Kádár Lehel: i. m. 1–6.; 14–18.; Gratz Gusztáv: i. m. 231–236.

¹⁸ Lábay Gyula: i. m. 194–197.

¹⁹ Friedrich István a szervezkedés során Pekár Gyulát ajánlotta miniszterelnöknek, de ő csak József főherceg hosszas kapacitálására vállalta ezt a szerepet. A Nemzetgyűlés 1922. augusztus 2-i ülésén ezt maga is hangoztatta: „nem volt más, aki oda akart menni, és aki szembe mert volna helyezkedni. Mert az első nap nagyon labilis volt: minisztereket sem tudtunk kapni, [...] mert mindegyik azt mondta: Hátha akasztás lesz a vége? Nem tolakodásról volt tehát szó, nem is tekintettük magunkat az első napokban minisztereknek, hiszen csak ügyvivőknek neveztük magunkat. Minden minisztérium élére a rangban legidősebb tisztviselőt állítottuk; nem törtettünk semmiféle miniszteri tárcák után. [...] Nem kalandorpolitikáról, s nem stréberkedésről volt szó. Lehet, hogy dilettáns, de becsületes magyar polgárok munkája volt ez” – állította. (Nemzetgyűlési Napló, 1922. III. k. 253.)

²⁰ Imre Sándort az akkori kapkodásban, mind a Budapesti Közlönyben, mind szórólapokon/plakátokon helyettes államtitkár helyett pontatlanul államtitkárként említették. Welker Ottó (é. n.): *A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Közoktatásügyi Népbiztosság) ügybeosztása és vezető tisztviselői 1919–1944.* Kézirat az OPKM-ben, h. n., 1. és 16.

²¹ A kiáltvány plakát/szórólap változatán, melyet az ellenforradalmárok által megszállt *Népszava* nyomdájában készítettek augusztus 6-án éjszaka (Kádár Lehel: i. m. 14.),

A magyar néphez!

Abból a soha el nem muló szeretetből, amellyel a magyar néphez ragaszkodom és visszapillantva a legutóbbi öt év közös szenvedéseire, valamint engedve a minden oldalról hozzám jutott kívánságoknak, kézbe vettem a mai lehetetlen helyzet megoldását. Nem nézhetem, hogy szegény összeroskadó hazánk sorsa felett politikusok és különböző érdek- és pártcsoportok marakodjanak. Mindenütt teljes anarchia, a Dunántul lázadások, egy hivatalban levő minisztérium, amelyet nem ismer el senki és az élelmezés teljes fennakadása már katasztrófával fenyeget, ha a magyar intelligencia a józan munkássággal és a földmivesnépünkkel karöltve erős kézzel rendet nem teremt.

Megbizom:

a magyar népközlésért és közérdekért
Friedrich István szeg. k. ügyi államtitkár,

a magyar belügyminisztérium helyettes vezetőjével
Somassa Adólf. k. államtitkár,

a magyar külügyminisztérium helyettes vezetőjével
Tánczos Gábor tábornokot,

a magyar vallás- és közoktatásiügyi minisztérium
helyettes vezetőjével
Dr. Imre Sándor államtitkár,

a magyar hadügyminisztérium helyettes vezetőjével
Schnetzer Ferenc tábornokot,

a magyar kereskedelmiügyi minisztérium helyettes
vezetőjével
Dr. Szűry János államtitkár,

a magyar pénzügyminisztérium helyettes vezetőjével
Dr. Grün János államtitkár,

a magyar népjólétiügyi minisztérium helyettes
vezetőjével
Dr. Calliery András orvos,

a magyar élelmiszerügyi minisztérium helyettes
vezetőjével
Dr. Téry Béla k. államtitkár,

a szegedi kórházügyi minisztérium helyettes vezetőjével
Dr. Böyer Jakab szegedi tanárt,

a magyar egészségügyi minisztérium helyettes vezetőjével
Dr. Szász Béla államtitkár,

a magyar földművelésügyi minisztérium helyettes
vezetőjével
Dr. Györy Loránt k. államtitkár,

A polgárság, a földmivesnép és munkásság meghallgatása után az átmeneti kormány néhány napon belül megalakul.

Akinek szívében még él egy kis hazafiúi szeretet, az támogassa teljes odaadással a kormányt nehéz helyzetében.

Félre a széthúzással, kritikával, okoskodással! Jöjjön az összetartás, megértés és munka!

Bizzunk rendületlenül hazánk jobb jövőjében!

JÓZSEF FŐHERCEG,
tábornagy.

1919. augusztus 7.

1. kép. A kiáltvány plakát/szórólap változata.

(Forrás: József főherceg kiáltványa. 1919. augusztus 7. Budapesti Közlöny, 1919. 71. sz. esti kiadás, augusztus 8. 1.)

A minderről mit sem tudó Imre Sándornak aznap, 1919. augusztus 7-én reggel 7-kor a III. éves hadviselt pedagógiumi hallgatók pótló tanfolyamán kellett órát tartania.

„Mikor beléptem [a terembe] valamennyien középen voltak, s ... látam, hogy az egyik valamilyen nyomtatványt hajt össze. »Talán valami kiáltvány jelent meg?« – kérdeztem. »Igenis miniszter úr« – felelte egyszerre öt-hat hang. »Nem értem, mit beszélnek«. Erre kezembe adták a Neues Pester Journal akkori számát, s arról olvastam a minisztérium vezetésével való megbízásomat.

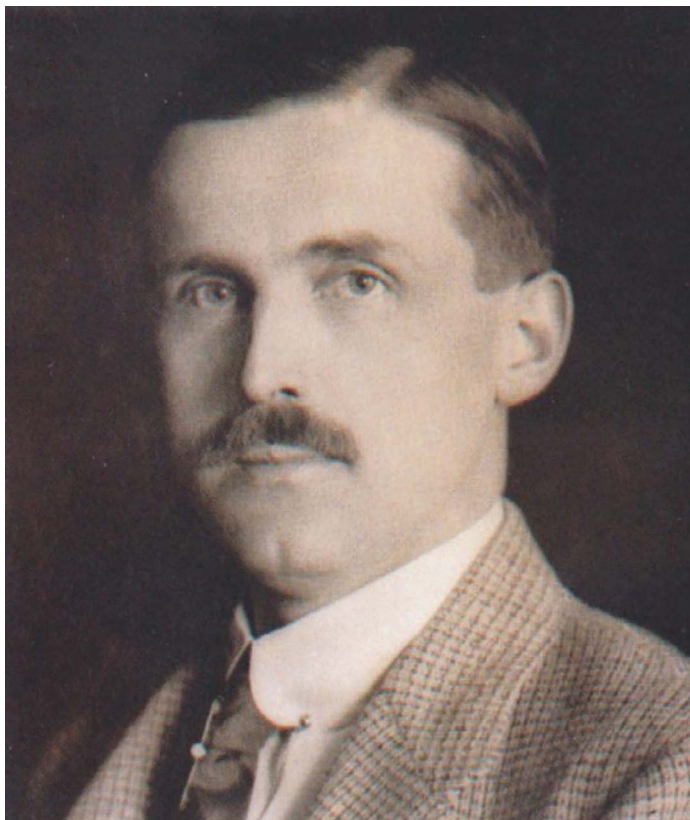
Először valami erős megdöbbenés fogott el, nagy veszedelemtől való félelem. [A]zután jött a gondolat, hogy *valóban én vagyok a VKM-nek rangban legidősebb tisztviseelője*, hacsak Gönczi Jenőt nem akarták oda tenni, aki azonban kifejezetten Kunfi embere volt. Erre következett az, hogy nincs mit csinálnom ellene, *hivatali kötelesség*. ... Pár pillanat múlva szóltam a mosolyogva várakozó hallgatókhoz. »Nagyon meglep ez a dolog, nem tudok róla semmit. Azonban itt nem miniszterségről van szó, hanem a minisztérium ideiglenes vezetéséről, nekem eszemben sincs újra hivatalnoknak lennem. Nem kaptam semmi értesítést, folytassuk az órát«. Persze nem tudtam simán nekifogni. *Egyszerre feltolult bennem mindaz a sok határozott tennivaló, amit elgondoltam, részben le is írtam a leendő új miniszter számára*, de akkor egy percig sem gondoltam arra, hogy azokat magamnak kell végrehajtanom.

Az előadás után [...] a [pedagógiumi] tanárok sürgették, hogy menjek már a minisztériumba, mert ott nagy felfordulás lehet. Különben, ha József főherceg a kormányzó, akkor minden rendben van, nem szabad vonakodnom. Nem is vonakodás volt ez, hanem különösnek találtam, hogy engem előre, sem akkor nem értesítettek²² a rám váró feladatról [...] ½ 10 tájban mégis elmentem Lados Józseffel²³ a miniszterelnökségre. Ott aztán egyik meglepetés várt, a másik után” – emlékezett 1922-ben a történetekre s első reakciójára Imre Sándor.²⁴

²² Más ügyvivő miniszternek kijelöltek sem kaptak értesítést. Imre Sándor 1923. július 11-i feljegyzése szerint Schnetzer Ferenc (1867–1944) vezérőrnagyon, ügyvivő hadügyminiszteren kívül előzetesen a többiek (véltetően Bleyer Jakab kisebbségi miniszterjelölt és Csilléry András [1883–1964] fogorvos, az egészségügyi tárca várománysa kivételével) sem tudtak megbízásokról. Pl.: Tánzos Gábor (1862–1953) vezérőrnagy, a külügyminisztérium vezetésére vonatkozó megbízását egy éjjeli táviratból a lakásán tudta meg, melyet a külügyminiszternek címeztek. Győry Loránd (1871–1926) hivatalába menet egy utcai plakátról értesült a földművelésügy terén új feladatáról. (RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról, 2.)

²³ Volt tanítványával, akkor már kollégájával.

²⁴ RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. (Kiemelések – D. P.) Imre Sándornak e kormányban való részvételére vonatkozó visszaemlékezéseinek tartalmát mindenütt, ahol lehetőségünk volt rá, ellenőriztük, de több esetben nem állt egyéb forrás a rendelkezésünkre. Ezért olvasóink figyelmébe ajánljuk Pataki Ferenc figyelmeztetését: „*énünk különös történetalkotó és elbeszélő*, szüntelenül

2. kép. Friedrich István miniszterelnök (1883–1951).
(Forrás: Pölöskei Ferenc, Romsics Ignác, Urbán Aladár és Izsak Lajos (2003):
Magyar miniszterelnökök 1848–2002. Kossuth Kiadó, Budapest. 81.)

Friedrich István a miniszterelnökségen azzal fogadta Imrét, hogy „bizonyára csodálkozol, de sok szépet és jót hallottam rólad,²⁵ ezért ajánlottalak a Fenséges Úrnak». Csak most csodálkoztam igazán, mert azt hittem,

szövi életünk történetének fonalát. Identitásunk is *biográfia*nk szövetéből bomlik ki, csakis benne és általa létezik, benne változik és alakul. [...] Minden identitásváltás visszamenőleg is átszerkeszt; nem tényeket tagad le, hanem *kontextusokat és jelentéseket* alakít át. [...] [E]mlékezetünk meglehetősen »korrupt«. Elemi erejű igényünk, hogy »jóban legyünk« mindenkori önmagunkkal. [...] Önéletrajzi emlékezetünk mindig *aktuális énünk* igazolásának szolgálatában működik, legalábbis erre hajlik, ha nem tartjuk kordában.» Pataki Ferenc (2000): Életünk a történelemben. In: uő: *Rendszerváltók és bűnbakok. Társadalom-lélektani metszetek.* (Osiris Zsebkönyvtár.) Osiris Kiadó, Budapest. 178–179.

²⁵ „Kiderült, hogy nem ismerték a jelölt államtitkárok legnagyobb részét sem, tehát személyes bizalomról sem lehetett szó! S az ország sorsát egy ilyen egyáltalában össze nem szokott, egymást sem ismerő, Friedrichet hírből is alig ismerő társaságra bízták. De kik?» – kérdezte még 1923. júliusi feljegyzésében Imre Sándor. (RL C/39. 13. cs. Kézírt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról, 1.)

hogy egyszerűen a rangsor volt az irányadó... Kértem, hogy adjon útbaigazítást a helyzetről és teendőimről, mert nem tudok semmit.

»Menj be a minisztériumba és vedd át a vezetést!«

»Addig, amíg a kormány megalakul, tehát a régi hivatali szobámba megyek, s mint helyettes államtitkár intézkedem.«

»Nem, Te miniszter vagy és a miniszteri szobát kell elfoglalnod.«

»De hiszen csak pár napról van szó?!«

»Kissé tovább fog tartani. Azt hiszem 3-4 hónapig maradunk a választásokig.«

Mindez igen kellemetlenül érintett, s erre becsületesen azt mondtam, hogy ez engem igen meglep, soha nem gondoltam arra, hogy efféle feladat lehet, a viszonyokat nem ismerem, erre nem vagyok elkészülve. *Nem is tudom, hogy eleget tudok-e tenni annak, ami rám vár.*

Kellemetlen, emelt hangon az volt a válasz: »*Lemondhatsz, de akkor azt kérem írásban. A Fenség különben nem fogja elfogadni. Ne felejtsd el, hogy diktatúra van!*«²⁶

»Jó – mondtam – bemegyek és átveszem a minisztériumot.«²⁷

Kifelé menet Imre Sándor még megkérdezte a miniszterelnököt, hogy ki lesz a közlelmezési miniszter, hiszen az nem szerepelt a híradásban. Mire ő közölte: Polnay Jenő.²⁸

Addig Polnayról csak vállalkozóként hallott Imre Sándor. Csodálkozására Friedrich István emelt hangon közölte: »Csak nem kell antiszemitáskodni, barátocskám! Ez már így van: kezességet vállaltunk, hogy beveszünk a kabinetbe két zsidót és két szociáldemokratát. Majd jön a többi is.«²⁹

»Arról nem szólt, hogy ki előtt kellett ezt vállalniuk. Engem azonban ez a válasz, kivált az első része még jobban elidegenített. Hiszen abban a percben zsidókra talán nem is gondoltam, szólni pedig egyáltalán nem szóltam róluk. Ez még zavarosabbá tette számomra a helyzetet, s nem valami nyugodtan mentem be a VKM-be» – emlékezett Imre Sándor.³⁰

Ottani tevékenységéről később számolunk be. Előbb a kormányülé-

²⁶ Ugyanezt írta Imre Sándor a rágalalmazási sajtópert indító beadványában is. Budapest Főváros Leváltára, (a továbbiakban BFL) VII. 5. c. 558/1920. Imre Sándor rágalalmazási sajtópert kezdeményező beadványában, 15.)

²⁷ RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 2-3. (Kiemelések – D. P.)

²⁸ Polnay Jenő (1873–1963) közgazdász, több vállalat, köztük hajózásiak vezérigazgatója, s a Joint magyarországi bizottságának majd később a Magyar Zsidók Országos Szövetségének elnöke volt.

²⁹ Friedrich István zsidókkal, antiszemitizmussal kapcsolatos álláspontjának későbbi alakulásáról lásd pl. Ungváry Krisztián (2012): *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon 1919–1944.* Jelenkor Kiadó – OSZK, Pécs–Budapest. 93.; 102. és 195.

³⁰ RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 3. (Kiemelések – D. P.)

sekről fennmaradt feljegyzései alapján próbálunk képet adni akkori helyzetéről s állásfoglalásairól a kormányban.

Egy, a nagypolitika világától, módszereitől idegenkedő, elveihez hű szakértelmiségi a Friedrich-kormányban: Imre Sándor feljegyzései a kormányülésekről³¹

Még aznap, 1919. augusztus 7-én délelőtt üzentek Imre Sándornak a VKM-be, hogy délután 5-kor minisztertanács lesz. Pontosan érkezett a budai várba, a miniszterelnökség épületébe, ahol a tanácskozóterem előtti szobában már – Bleyer Jakab³² és Csilléry András kivételével – számára ismeretlen ügyvivő miniszterek üldögéltek. Imre Sándor bemutatkozott, majd a szomszéd szobában tartózkodó Friedrich Istvánra várakozva beszélgettek. A miniszterelnöktől rövidesen kijött – a senki által nem ismert és a kormányzói felhívás felsorolásában nem szerepelt – közéleti miniszter: Polnay Jenő.

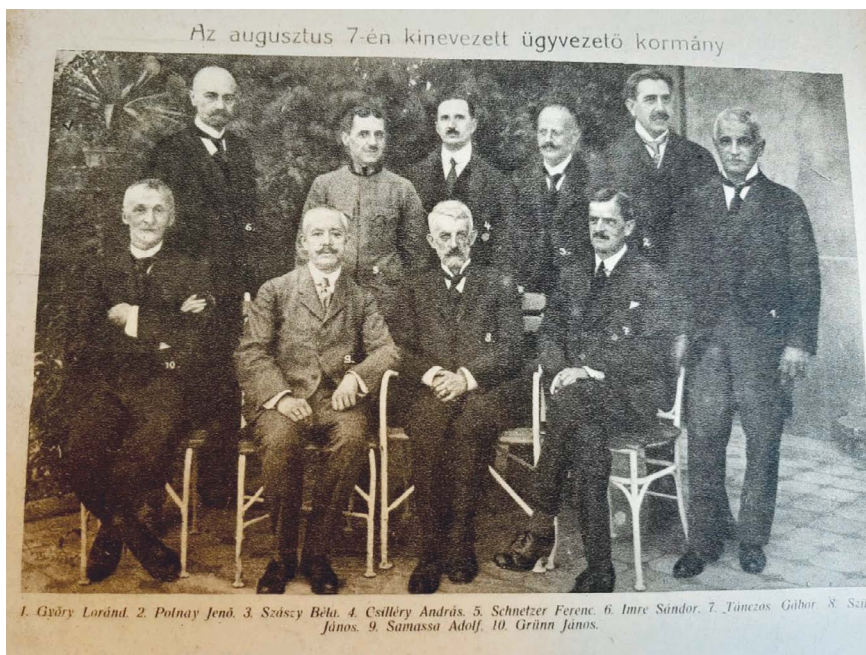
Ő – bemutatkozása után – át is vette a szót. „Igen izgatottan, erős hangon beszélt arról, hogy a Dohány utcában ölik a zsidókat, eddig vagy 60 halotról jött hír.³³ Ez tűrhetetlen, ez így nem mehet tovább, ennek az országra végzetes következményei lesznek, s legelső feladat a verekedések megszüntetése. Fagyos csend lett. Azt hittem a meglepően erős, követelő hang miatt. Engem a gyilkosságok híre megrémített. Mielőtt bárki szólhatott volna, felugrott Bleyer [...] és Schnetzerhez rohant. Úgy emlékszem együtt mentek be szembe [a miniszterelnökhöz], talán Csilléry is.”

Ezt követően közel egyórás várakozás következett, majd 6 óra tájban behívták a várakozókat az ülésterembe, s elkezdődhetett az ügyvivő kormány első ülése.

³¹ Ahogy az alfejezet címe is jelzi: *nem az első Friedrich-kormány történetének rekonstruálása az elsődleges célunk, hanem az ilyen szerepbe keveredett értelmiségi, Imre Sándor élményeinek, benyomásainak felidézése, már amennyire ez az utólagos, és egyidejű feljegyzései alapján lehetséges.* E memoárokat, ahol lehetett, összevetettük a digitális archívumban elérhető minisztertanácsi jegyzőkönyvekkel. Lásd továbbá: Romsics Ignác (2018): 41–44.; 192–194.

³² Bleyer Jakab (1874–1933) akkoriban a budapesti egyetem germanista professzora volt, s az MTA tagja. 1919–1920-ban a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztereként tevékenykedett.

³³ Vélhetően ez a hír – legalábbis Budapestre vonatkozóan – túlzott számokról szólt. Kádár Gábor – Vági Zoltán: Antiszemita atrocitások, gyilkosságok, pogromok a fehérterror időszakában. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=138:antiszemita-atrocitasok-gyilkosságok-pogromok-a-feherterror-idszakaban-&catid=16:esetek (letöltés dátuma: 2021. 01. 08.); Hatos Pál (2021): *Rosszfiúk világorradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története.* Jaffa Kiadó, Budapest. 466–469.

3. kép. Az 1919. augusztus 7-én kinevezett ügyvezető kormány.
(Forrás: RL C/39. 13. cs. Kézírt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 3.)

„Ott volt Polnay is, de hiányzott Bleyer és Csilléry. ... Tisztán emlékszem, hogy az egész teremben valami ünnepélyes várakozás csendje uralkodott. Talán más is úgy érezte, ahogy én: *roppant felelősség van rajtunk, s az ország jövője azon dől el, miként fogunk mi most a munkához.* Ezenkívül *nyomasztóan hatott rám – másokra is – az egész helyzet teljes bizonytalansága, helyesebben mondva a magunk tökéletes tájékozatlansága.* Ennek eloszlatását is vártuk az egyetlen embertől, akinek mindent tisztán kellett látnia: a miniszterelnöktől. Ezért tartom ma is [1922-ben] nagy fontosságúnak, hogy ez az ülés így kezdődött.

Friedrich István elnyújtózott a székén, szét nézett. Láthatóan számba vett bennünket, s ezt mondta: »*a két lemondott miniszter urat kivéve*³⁴ *a miniszter urak jelen vannak,* megnyitom a minisztertanácsot. Mindezekelőtt az a *feladatunk, hogy valamennyiünk aláírásával kiadjunk egy felhívást a közönséghez, hogy tartózkodjanak az erőszakoságoctól.* Arról értesültem ugyanis, hogy a fővárosban pogrom van, tömegesen pusztítják a zsidókat. Én nemcsak a keresztényeknek vagyok a miniszterelnöke, hanem a zsidóknak is. Verekedést tehát nem tűrök. Ezért a hirdetemény ki-

³⁴ Az előzetes egyeztetésen szóba sem került, zsidó vallású Polnay Jenő kormányba kerülése miatt lemondott Bleyer Jakabra és Csilléry Andrásra utalt a miniszterelnök. Másnap Csilléry mégis szerepet vállalt e kormányban (is).

adása a legelső dolgunk». ³⁵ Több szóval mondta el, de ez volt a magva, s ezek szó szerint benne voltak. Amint elhallgatott, nagyon kínos némaság követte, meglehetősen bizonytalanul néztünk össze.

Pár pillanat múlva aztán megszólaltam én: »Engedje meg miniszterelnök úr, hogy csak a magam nevében ugyan, de mégis kifejezzem a meglepetésemet ezen a megnyitó beszéden. A miniszterelnök egy határozott teendőt állít elénk, holott mi egyáltalán nem ismerjük a körülményeket. *Azt hittem itt most bevezetésül arról kapunk tájékoztatást: miként történt az országban ez a politikai fordulat, mi áll mögötte, mik a kilátások és azoknak a tervei, akik a fordulatot előidéztek. Azt sem tudjuk kik ezek, hogyan kerülünk mi ide, s mit várnak tőlünk, meddig tart ez a szerepünk.* Ezek helyett azt várja tőlünk a miniszterelnök úr, hogy valamennyien írjunk alá egy kiáltványt a zavargások elcsendesítésére.

Kénytelen vagyok kijelenteni, hogy ehhez nem járulhatok hozzá, ám bár borzadva hallom, hogy verekedések, sőt vérengzések vannak. Magam, ha tehetek ez ellen valamit, szívesen teszem, de mint kormány nem léphetünk fel, mert felfogásom szerint mi nem vagyunk kormány. *A főherceg kiáltványa szerint csak egészen rövid időre, pár napra bízattunk meg a minisztériumok vezetésével, amíg az átmeneti kormány megalakul. Mi tehát semmiféle politikai lépést ma sem tehetünk.* Márpedig *a tervezett felhívás* úgy, mint a miniszterelnök úr javasolta, *politikai cselekedet volna*, hiszen *a zsidókérdésben jelentene állásfoglalást, holott ez a kérdés ma nemcsak Magyarországnak, hanem egész Európának a legnagyobb politikai kérdése.* ³⁶ Ebbe, mint testület nem szólhatunk mi bele, egymás nézeteit, sőt egymást sem ismerjük, ³⁷ lépésünk következményeit én legalábbis el sem tudom

³⁵ „A hangulat a kommunisták és a zsidók ellen fordult, és augusztus 7-én fiatal emberek inzultálni kezdték a zsidókinézésűeket. Ez ellen Friedrich nyomban rendeletet bocsátott ki, ami elejét vette a tömeges excesszusoknak. A zsidók az antant missziókhöz fordultak védelemért és Romanelli figyelmeztette Friedrichet a következményekre. Friedrich akkor még nem kötötte le magát semmiféle irányhoz. Első nyilatkozatai nacionalista szempontokat domborítottak ki, és elmosódva, halvány háttérül jelentkezett csupán a krisztianizmus, mely negatív formában, antiszemita tumultusokban jelentkezett az utcán, és egyelőre nem volt szervezett erő” – írta Friedrich a miniszterelnöki tevékenységét akkoriban közelről ismerő Kádár Lehel 1920-ban (i. m. 15.).

³⁶ A katolikus *Alkotmány* 1918. augusztus 8-i számában hangsúlyozta: „A zsidóügy a jövő Magyarországnak egyik sorsdöntő problémája és életkérdése lett.” Idézi: Bihari Péter (2008): *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországnán.* Napvilág Kiadó, Budapest. 236. Ezek szerint Imre Sándor is így vélekedett, mégis, nem tudni mi okból (betegség miatt, idő hiányában, a kérdés bonyolultsága miatt, vagy más megfontolásból) érdemben nem reagált Jászi Oszkár 1917. május végi felkérésére, melyben „a magyarországi zsidókérdéssel” kapcsolatos véleményét kérte a *Huszádik Század* körkérdésére. (RL C/39. Levelezés.)

³⁷ Vitathatónak látszik Pölöskei Ferenc megállapítása, miszerint a „kormány tagjai is hasonszőrűek voltak” „a nacionalista, legitimista, antiszemita, a Habsburgok és IV. Károly visszahívását követelő” Friedrich Istvánnal. Pölöskei Ferenc (1977): *Horthy és hatalmi rendszere 1919–1922.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 11.

gondolni. Ezért az a véleményem, hogy semmiféle politikai kérdésbe ne avatkozzunk, *kérjük az átmeneti kormány sürgős megalakítását. A zavargások ellen valóban ki kell adni a javasolt felhívást, de azt maga a miniszterelnök úr írja alá!* Én pl. semmi értesítést nem kaptam a rám váró feladatról, véletlenül tudtam meg. *Nekem nem lehet politizálnom*«. ³⁸

Ez az utolsó mondat felesleges volt, s Friedrich ebbe kapott bele: »Itt most nem lehet kanapügyeket intézni, az ország veszélyben van, nem a formák a fontosak.«

Voltaképpen megleckéztetett, s egy pillanatig az volt az érzésem, hogy ott kellene hagynom az ülést. Féltem, hogy a többiek is valami kicsinyeskedésnek érzik a felszólalásomat, hiszen egyikük sem látott sohasem, nem tudhatták, hogy amit mondtam azt éppen mélységes felelősségérzetem mondatta velem.

Felszólalt azonban *Samassa Adolf*,³⁹ s szavai visszaadták a nyugalmat abban a tekintetben, hogy helyénvaló volt, amit mondtam.

Védelmemen kezdte: »A kollégánk szavait nem úgy kell érteni, ahogyan a miniszterelnök úr értelmezte. Nem kanapépörről van itt szó, hanem nagyon fontos kérdéstről. Mi úgy fogjuk fel, hogy *nem lehet semmi politikai intézkedést tennünk, mert nem vagyunk politikusok*. Amit a miniszterelnök úr most kíván tőlünk, az már politizálás volna. Rendet azonban csinálni kell, az bizonyos, és éppen ezért nagyon sürgős a kormány megalakítása, hogy éppen a rendcsinálás ügyében való eljárásért is politikai felelősséget viselhessen a belügyminiszter. Ha más minisztériumot nem is, de a belügyminisztériumot azonnal politikusra kell bízni«. Kéri a miniszterelnököt, hogy róla vegye le ezt a felelősséget, mert a jelentések szerint a fővárosban és az országban is, jóformán óráról-órára nehezebb a helyzet, ebben csak határozott irányítás szerint lehet eljárni.

Friedrichet láthatóan meglepte a két beszéd, de csakhamar gúnyos, sőt sértő hangon kezdett beszélni: »Tehát nem tetszik politikai felelősséget vállalni? Jó, majd vállalom én, *kiadom a felhívást én*«. ⁴⁰ Ebben maradtunk,

³⁸ „Már [az 1919.] augusztus 7-i ülésen én követeltem elsőként és határozottan a József főherceg kiáltványában megígért átmeneti kormány megalkotását, s én hangoztattam főképpen, hogy politikai szerepet még az ügyvivő minisztérius napjaira sem vállalok” – írta 1920. január 20-i beadványában Imre Sándor. (BFL VII. 5. c. 558/1920. 15.)

³⁹ Samassa Adolf (1867–1929), jogász, ügyvivő belügyminiszter.

⁴⁰ Utóbb, a Nemzetgyűlésben felolvasták Friedrich István rendeletének szövegét: „A bolsevik rendszer büneiért felelős személyek a büntető törvények súlya alá esnek, jogellenes cselekedeteikért bünhődni fognak, de ez a megtorlás nem lehet felelőtlen egyéni bírászkodás tárgya és még kevésbé szolgálhat ürügyül felekezeti és faji harcok felszítására, amelyek a művelt világ előtt csak leszállítanak erkölcsi értékünket, holott mindnyájunknak éppen annak felemelésére kell összefogni. Mindezeknél fogva megtiltok minden társadalomellenes mozgalmat, minden önkényeskedést, minden rendbontást, megtiltom, hogy a bolsevizmus üldözésének örve alatt magánosok vagy csoportok bárkit életében, testi épségében vagy vagyonában megtámadjanak, stb.” (Nemzetgyűlési Napló, 1922. III. k. 256.) Romsics Ignác arról tudósít, hogy Friedrich „a szabadkőmű-

kifejezve, hogy lehetőleg írja alá a legfőbb budapesti katona is.⁴¹ A felhívás pár nap múlva csak Friedrich aláírásával jelent meg, szövege sem volt a minisztertanács előtt.

Ezen az első ülésen még tovább folyt a szó az átmeneti kormány megalkotásáról. A többiek alig szóltak. *Samassa és én sürgettük, hogy József főherceg kiáltványára értelmében azonnal induljanak meg a tárgyalások a kormányalakításra. Emlékszem erre vonatkozó szavaimnak arra a részére, hogy ma még alkalmas a szocialisták lelki állapota is a tárgyalásra, mert a bolsevikokat ezek is megutálták. Igyekeznünk kell felhasználni az időt az egész nemzet egyesítésére, s az örömet, hogy József főherceg lett a kormányzó. Nem szabad engedni, hogy [az öröm] a halogatás miatt bizalmatlansággá változzék.*

Közben Szűry János [a kereskedelmi tárca képviselője] felvetette az államforma kérdését. Erre a nyugtalanság még nagyobb lett köztünk. Friedrich semmire sem adott semmiféle tájékoztatást, senki sem tudta hogyan állunk voltaképpen, mit akar az antant, mi az erőnk stb. *Azt mindjárt észrevettem, hogy köztársasági igazában nincsen köztünk, de Károly királynak sem jelentkezett egyetlen híve sem.*⁴² Szűry János nyíltan kimondta, hogy ő a Habsburgok híve, de személy szerint is, az ország érdekében is »József nádor ágát« szeretné a trónon látni. Nem tisztázódott ez a kérdés sem.⁴³

Imre Sándornak az ülés alatt készült feljegyzése szerint elvi állásfoglalás született arról is, hogy a tisztviselőket illetően „minden III/21. óta történt kinevezés hatálytalan, de a minisztérium vezetője ideiglenesen

ves kapcsolatait sem szakítja meg, s a rövidesen elkövetkező munkás- és zsidóellenes terrorakciók idején több ízben informálja páholytársait az ellenük készülő támadások helyéről és idejéről”. Mindazonáltal már augusztus végén a Keresztény Nemzeti Párt programjában követelte „a keresztény magyarság politikai, gazdasági és kulturális túlsúlyának és hegemoniájának visszaszerzését”. Romsics Ignác (2018): 41. Lásd ehhez: *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* (szerk.): Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1991. 31–34. Paksa Rudolf könyvében úgy véli, hogy a Friedrich-kormány a jobboldali fiatalok erőszakos fellépéseivel szemben „nem tudott, de nem is akart fellépni”. Paksa Rudolf (2012): *A magyar szélsőjobboldal története.* Jaffa Kiadó, Budapest. 48.

⁴¹ Imre Sándor kormányülésen kézzel írt egykorú feljegyzései között akad egy, mely erre a témára vonatkozik: „A zsidóverést katonai erővel is megakadályozhatják, ha szükséges.” (RL C/39. 25. cs. 19. 69.)

⁴² Lásd ehhez: a „királypárti” Friedrich István későbbi szerepéről: Pölöskei Ferenc: i. m. 95.; Veszprémi László Bernát (2021): *1921. A Horthy-rendszer megszilárdulásának története.* Jaffa Kiadó, Budapest. 198, 206.

⁴³ Egy 1923. július 11-i feljegyzésében Imre Sándor – Lábay Gyulának az ellenforradalom történetéről írt munkájával vitázva – leszögezte: „Az első minisztertanács [...] augusztus 7-én volt, de ezen, szó sem volt József főherceg elismeréséről, sem nemzetgyűlési választásokról. Sőt, ismételt kérdezősködésemre sem adott Friedrich semmiféle tájékoztatást arra nézve, hogy mik vagyunk most: köztársaság-e, vagy királyság stb.” RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról, 2.

megtarthatja”.⁴⁴ Különféle, egyes minisztériumokat érintő kérdések kerültek még szóba⁴⁵ a fővárosi főkapitányi állás betöltésével⁴⁶ és főként a szovjet pénz értékével kapcsolatban (Polnay nagyon sürgette a határozott nyilatkozatot⁴⁷).

„Éjféltájban még nyomasztóbb hangulatba oszoltunk szét, mint amelyben összegyűltünk. Ekkorra már részint a napközben, részint az itt egymástól hallott adatok egybevetéséből körülbelül ismertük a Peidl-kormány eltávolításának tényét [...] Az ülés közben történetekből láttuk, hogy milyen kézben van a kormány gyeplője. Friedrichet ismételten kihívták, innen is onnan is üzeneteket hoztak neki, és ebből bent semmit sem mondott el. A románok erőszakos intézkedéseiről jöttek az első hírek, a munkások izgatottságáról is – félelem szülte – híradások.

Nem lehet csodálkozni, hogy *nem a kormányon lételnek minden felelőség mellett is felelő érzése, hanem az akaratunk ellenére félszeg helyzetbe jutásnak, az ismeretlen erők hatalmában lételnek, a másokért való felelőségnek gyötrelmes érzése lett úrrá rajtunk*. Akkor még nem tudtam, hogy társaim közül mások is ugyanígy éreznek és gondolkodnak.

Magam azonban szörnyen leverten értem haza. Rám váró barátaim távozása után *aggódva tudakozódó feleségemnek azt válaszoltam: »Most megy tönkre Magyarország! Mindent kiheverhettünk volna, ha most komoly emberek veszik kezükbe az ország ügyét, s jól megfontolt tervvel kezdenek munká-*

⁴⁴ RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban 1919. aug. 7–16.

⁴⁵ A minisztertanács napirendi pontjainak kimutatásában olvasható egy kivonat a jegyzőkönyvből: „Kormányintézkedések revideálása 1918. október 31-ig visszamenőleg, az ország állapotának ügye. (Kereskedelmi Minisztérium).” Ez a jegyzőkönyv sajnos nem található a digitális archívumban. (Minisztertanácsi 1867–1944.)

⁴⁶ Az 1919. augusztus 8-i minisztertanács 7. napirendi pontjaként Mattyasovszky György BM miniszteri tanácsost nevezték ki fővárosi rendőrfőkapitánnyá, és Szellinga György alezredest rendőrfőparancsnokká. (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [a továbbiakban: MNL OL] K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=p-reservica&ref=d1476701-a839-4c57-8fd7-82ecf604bea5>).

⁴⁷ A minisztertanácsban az élelmezésügyi és pénzügyminisztériumok javaslatával másnap, 1919. augusztus 8-án foglalkoztak a 4. napirend alatt. A pénzügyminiszter a közlélelmezési miniszter néhány napos türelmét kérte. Majd az augusztus 12-i minisztertanács 14. napirendi pontjaként beszámolt arról, hogy amennyiben nem kívánják használni a Tanácsköztársaság által és az Osztrák–Magyar Monarchia által kiadott pénzeket, akkor a korlátozott nyomdakapacitás miatt kevés pénz áll a rendelkezésre, ezért a kifizetések lehető korlátozását kérte, beleértve ebbe az esedékes bérkifizetéseket is: a bérek redukálását vagy csak részleges kifizetését és jóváírását javasolta. Augusztus 14-én 4. napirendi pontként a pénzügyminiszter felhatalmazást kapott egy, a szükséges korlátozásokat bevezető és elmagyarázó rendelet kiadására. MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=25a2b27e-8885-46fa-926f-931651c8b986>; <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=e441f1df-4569-4da7-8655-3b4862ccb662>; <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=1cce5f2f-fe6f-4de9-ab13-c624c6e3fb30>; (letöltés dátuma: 2021. 01. 12.).

Lásd ehhez: Hatós Pál: i. m. 175.; 410.

hoz. *De Friedrich nem komoly ember, én kalandornak nézem,*⁴⁸ *s ami ma történt kétségbeejtő.* Talán nem is tudtam volna részletesen megokolni ezt a véleményemet egyébbel, mint a tervtelenség nyilvánvalóságával, Friedrich hányavetiségével és szembetűnő lelkiismeretlenségével. De ma is érzem azt a rettenetes lelkiállapotot, amellyel akkor a jövőre gondoltam. Pedig abban a percben a magam életét még nem is gondoltam veszedelemben lévőnek. Ezt akkor tudtam meg, amikor a főkapitány két detektívet rendelt mellém is.⁴⁹

Másnap, augusztus 8-án reggel „felkerestem a lakásán Bleyer Jakabot, s tájékoztatást kértem a minisztertanácsról való eltávozása felől. A válasz az volt, hogy Friedrich őket becsapta, Polnay miniszterségéről nem szólt nekik. Arról szó sem volt, hogy zsidót vegyenek be a kabinetbe, s általában ő nem akar Friedrichhel semmi közösséget. Nem egészen értettem, s ma sem értem a dolgot, csupán ha felteszem, hogy Friedrich csupán »beugrott« a miniszterelnökségbe.⁵⁰ Mivel azonban sem az ember, sem a helyzet nem tetszett, mondtam, hogy nincs kedvem maradni.

Erre [Bleyer Jakab] elmondta, hogy 7-én Friedrich megtámadta őt: »Így nem lehet kormányozni, ide küldtök nekem egy nímándot, aki kijelenti, hogy nem meri vállalni a miniszterséget. Azt mondja, hogy nem ért hozzá, pedig ide elszánt emberek kellene.« Bleyer kérdésére, hogy ki az, Friedrich Pintér Jenőt nevezte meg, a »közoktatásügyi miniszter«. Mire Bleyer felvilágosította, hogy a VKM Imre Sándor, s arról, de Pintérről sem lehet így beszélni. Ez [...] megerősített abban, hogy nincs nekem Friedrich társaságában keresni valóm. Bleyer azonban azt erősítette,

⁴⁸ Lásd ehhez: Romsics Ignác (2018): 191–195.

⁴⁹ RL C/39. 13. cs. Kézszel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 3–4. (Kiemelések – D. P.)

⁵⁰ A Fehér Házban szervezkedők elnöke, így talán jelöltje (vagy önjelöltje) vélhetően az öt nyelven beszélő Pekár Gyula volt. Ám ő egy tanácskozáson nem értett egyet azazal, hogy e bizonytalan helyzetbe József főherceget bevonják. Úgy vélte: „A főherceget most idehozni fölösleges. Végezzük el a goromba munkát mi magunk! Hátha vér fröccsen a főhercegi palástra. Ez az egész royalista eszmét diszkreditálhatná. Előbb végezzük el a goromba munkát, aztán hívhatjuk a főherceget! – Késő – felelte Friedrich –, már elküldtem az autót érte.” Pekár Gyula ezért felháborodott, és le is akart mondani az elnökségről, s távozott. Így József főherceg lett felkérve, s Pekár jelöltsége elesett. József főherceg ugyanis a szervezkedők számára talán kissé váratlanul régi ismerősét, Friedrichet beszélte rá a miniszterelnökségre. Ugyanók a VKM élére Pintér Jenőt (1881–1940), konzervatív irodalomtörténészt, az MTA levelező tagját, a Szent István Akadémia tagját szerették volna, de ő nem volt korábban a minisztériumban vezető tisztviselő, így az ő jelölésére sem került sor. (Lábay Gyula: i. m. 178–179.; RL C/39. 14–15. cs. Egy adat a „keresztény és nemzeti” kurzus embervadászataiból. 88., 92. és az 1919. október 7-i Imre Sándor ügyében összehívott miniszteri vizsgálóbizottság jegyzőkönyvében, 5.; RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából. 71.; MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::39a5c8ea-4d15-4b40-b0b5-535f303890bf>) (letöltés dátuma: 2021. 01. 12.).

hogy ezzel nem kell törődnöm, csak annál is inkább ott kell maradnom. »Ne maradjon ez a csirkefogó (vagy szélhámos?) ellenőrzés nélkül«. [...]

Bleyertől távozva az úton mérlegeltem a dolgot. Különösen Friedrich sértő szavait és nyilvánvaló ferdítését, meg a szavaiból kitetsző előzményt, hogy a VKM vezetésére Pintér volt kiszemelve. (Friedrich, tehát nem tudta első találkozásunkkor, hogy kivel beszél!) Gondolkoztam, ne hagyjam-e ott én is? Két ok tartott vissza. 1. Bleyer Polnay miatt vált ki, mert ez ellenkezett a megegyezésükkel. Én nem tudtam semmiféle megegyezésről. *Polnajt az első napon igen céltudatos embernek kezdtem megismerni, nem láttam tehát helyesnek, hogy magamat Bleyerrel azonosítsam.*⁵¹ 2. *Úgy fogtam fel, hogy távozásom mindenesetre a zavart fokozza, az új alakulás bizonytalanságát mutatja, s a polgári és nemzeti álláspontot gyengíti. Tehát akár tetszik, akár nem, maradnom kell.* Ekkor még reméltem, hogy 1-2 nap alatt úgymint megalakul az igazi kormány. Maradtam tehát...⁵²

Augusztus 8-án délután ismét minisztertanács volt. Imre Sándor kis késéssel érkezett. A miniszterelnök és több miniszter a köztük kiosztott miniszteri eskü szövegéről tanácskoztak. Imrének is adtak egy példányt a szövegtervezetből.

Gyorsan átolvasta, s megszólalt: „Nekem erre csak az a megjegyzésem...« Friedrich közbevágott: »Tessék, ugye megmondtam, hogy neki megjegyzése lesz?!« »Igen – mondtam – az a megjegyzésem, hogy ezzel *voltaképpen eldöntjük a tegnapi felvetett kérdést: királyság vagyunk-e, vagy köztársaság, és semmisnek mondunk mindent, ami 1918. október 31-e óta történt. Ugyanis az van, hogy József főherceg Ő Fensége*. Szerintem tisztázni kellene előbb az uralkodócsalád, s a címek kérdését, addig nem lehet az eskümin-tát elfogadni«. Szűry rögtön megerősítette: ugyanaz volt jöttöm előtt már az ő felfogása is. Az erre kialakult beszélgetésben azt mondtam, hogy *kerülni kell mindent, ami a zavart fokozza. Emlékezzünk, hogy József főherceg a Nemzeti Tanácsnak esküt tett,*⁵³ *címéről lemondott. Odakint mindenki az államforma iránt érdeklődik, tehát valami nyilatkozatnak kell történnie, már csak azért is, mert a főherceg kifejezés még az Ausztriával való közösséget is magában foglalja.*

Friedrich beszaladt a főherceghez [...] s mikor kijött azt mondta: »Ő Fensége kijelenti, hogy soha sem mondott le a címéről, ki állítja ezt és

⁵¹ Ez az egyik példája annak, hogy Imre Sándort a zsidókkal szembeni, Tanácsköztársaság alatt tapasztaltak miatt megnövekedett fenntartása még ebben a kiélezett helyzetben sem gátolta a kérdések tárgyyszerű elemzésében, s a befolyásos zsidó Polnay Jenővel való normális együttműködésben.

⁵² RL C/39. 13. cs. Kézírt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 5. (Kiemelés – D. P.)

⁵³ Nánay Mihály: i. m. 200–210.

milyen alapon?» «Ez van a köztudatban – feleltem – s a lapokban volt akkor részletes leírás, cáfolat meg nem volt». ⁵⁴

Mindnyájan elfogadtuk azután Szűry Jánosnak azt a javaslatát, hogy az eskün József főherceget »Habsburg József tábornagy, alsóúti földbirtokos, magyar állampolgár« néven említse. Friedrich bevitte Szűryt a főherceghez, ennek elfogadtatására. Mikor Szűry kijött, határozottan azt tudatta velünk, hogy rendben van. A főherceg nemcsak elfogadta, de megköszönte a gondolatot, mert világos, hogy így legkevésbé lehet akár az antantnak, akár különféle belföldi árnyalatoknak belekapniuk. Nyugodtan vártuk tehát az eskütételt, amelyre az ülés előtt nem gondoltunk, legalábbis én nem tudtam róla.

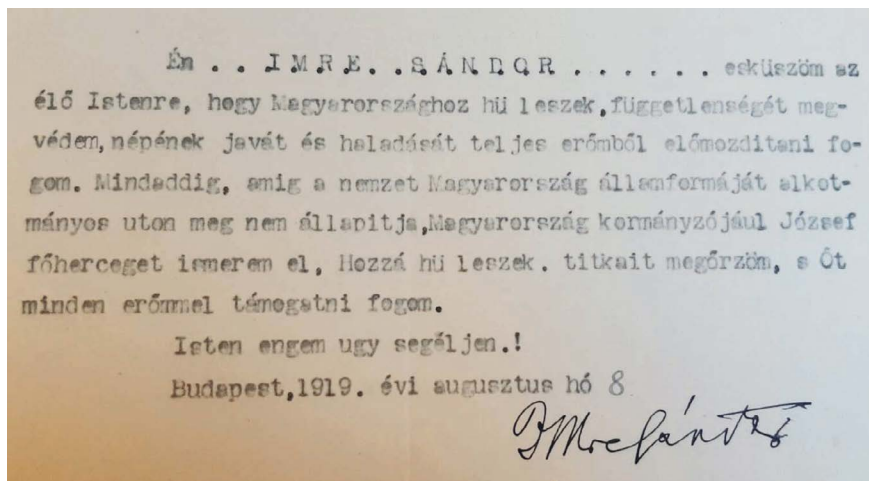
Bejött József főherceg, láthatóan meghatottan, utána Friedrich, megálltak az asztalfőnél. Friedrich üdvözölte a főherceget, köszönetet mondott azért, hogy a nemzet kívánságára a kormányzóságot elvállalta. Felhívta Gogolák miniszteri tanácsost az esküminta felolvasására. Erre elhangzott – az eredeti szöveg! Megfordult a fejemben, hogy megállítom a folytatást, de nem akartam botrányt csinálni. Szűryre néztem, annak is csodálkozó volt az arca, de nem szólt. Így tehát a »főherceg ő fenségére« tettünk esküt. ⁵⁵

A főherceg aztán mindnyájunkat megható beszédet intézett hozzánk nagyfontosságú történelmi feladatunkról, önfeláldozásunkért köszönetet mondott, s velünk vacsorált. Másnap pedig kézhez kaptuk a miniszteriumok vezetésére való megbízást »a magyar köztársaság kormányzójától«. Szó-

⁵⁴ József főherceg köztársasági esküjét és névváltoztatását a minisztertanács 1918. november 15-i ülésének 4. és 5. napirendi pontjaként tárgyalták a VKM előterjesztésére. Ebben olvashatjuk: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr bejelenti, hogy József főherceg a köztársaság proklamálása után le fogja tenni a köztársasági esküt a kormány kezébe. Miután azonban a Habsburg-ház vagyonának rendezése most folyik, József főherceg kéri, hogy tekintettel vagyoni érdekeire, mindaddig, amíg ez a rendezés meg nem történt, az esküből hagyják ki azt a passzust, mely szerint a Habsburg-Lotharingiai ház szabályait magára nézve kötelezőnek el nem ismeri és lemond minden jogáról.” A kormány ebbe beleegyezett. Majd azzal foglalkozott, hogy „József főherceg kéri, hogy miután a Habsburg nevet nem akarja viselni, új nevet vehessen fel. József magyar herceg, vagy József tábornagy nevet viselné legszívesebben.” Mire a kormány úgy határozott, hogy választania kell egy vezetéknevet is, s hogy nem emel kifogást „tábornagyí rangjának megjelölése ellen”. Így József főherceg kényszerűségből az „Alsóúti József” nevet választotta. MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=95f9d8c4-b91c-4c6f-9421-bcf34a6f2214> (letöltés dátuma: 2021. 01. 12.); Minisztertanácsi 1867–1944; Brigitte Hamann (szerk.): (1990): *Habsburg Lexikon*. Új Géniusz Kiadó, Budapest. 191.

⁵⁵ A minisztertanácsi jegyzőkönyvben „József királyi herceg” olvasható. MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=1366f662-ca20-46a4-9789-cf37e890bb2e> (letöltés dátuma: 2021.01.12.). Ugyanígy említi a *Budapesti Közlöny* 1919. augusztus 9-i számának első oldalán, ahol Friedrich István köszöntőjének és József főherceg beszédének szövege is olvasható. József királyi herceg Magyarország kormányzója. Az új kormány esküje. *Budapesti Közlöny*, 1919. 72. sz. 1.

val tiszta zűrzavar volt ez minden tekintetben. Mint csak megbízott vezetők, miért tettünk esküt? S ha a kormányzó úr »főherceg ő fensége«, akkor miért köztársaság?» – tette fel a jogos kérdést memoárjában Imre Sándor,⁵⁶ akinek hagyatékában fennmaradt az eskü általa aláírt példánya, mely pusztán „József főherceget” említett. (Lásd 4. sz. kép)

4. kép. Az ügyvezető Friedrich-kormány tagjainak esküszövege, Imre Sándor aláírásával. (Forrás: RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából)

Az akkori helyzet tisztázatlanságát jelzi, hogy az eskütétel után 6. napirendi pontként „a törvényes közigazgatási szervek továbbműködésének megkezdéséről”⁵⁷ tárgyaltak a belügyminiszter előterjesztésére, melyben az 1918. október 30-án fennállt közigazgatási szervezetek revitalizálása érdekében hoztak határozatot.⁵⁸ 8. napirendi pontként pedig kimondták:

⁵⁶ RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 5. (Kiemelés – D. P.) Az 1919. augusztus 8-i minisztertanácsról készült feljegyzésében Imre Sándor rögzítette: „Holnap, VIII. 9-én szólni Raffaynak és Petrinek [Petri Eleknek, a Dunamelléki Egyházkerület püspökének]: prédikáció vidéken is, hálaistentisztelet. A zsidóknak Polnay szól: imádkozni fognak a kormányzóért, és az új kormányért, s figyelmeztetik a zsidókat kötelességeikre”. (RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban, VIII. 8.)

⁵⁷ MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=d1476701-a839-4c57-8fd7-82ecf604bea5> (letöltés dátuma: 2021. 01. 13.). „A magyar minisztérium 1919. évi 3886/1919. ME számú rendelete a törvényes közigazgatás felvételéről. Valamennyi törvényhatóságnak” címmel jelent meg a *Budapesti Közlöny* 1919. évi 74. számában, augusztus 10-én az első oldalon.

⁵⁸ *Budapesti Közlöny*, 1919. évi 74. sz. augusztus 10. 1. Egy, e rendeletet megelőző fogalmazvány vagy egy ehhez kapcsolódó VKM tájékoztató szöveg megtalálható Imre Sándor miniszteri iratai között: „A kormány rendelettel intézkedett aziránt, hogy a vármegyei, városi és községi közigazgatásban az országos törvények uralma helyreálljon és hogy az e törvények alapján 1918. október 30-a előtt működött törvényhatósági bizottságok, közigazgatási bizottságok, községi képviselőtestületek, városi tanácsok és

„Magyarország hivatalos elnevezése: Magyar Köztársaság, melynek élén József királyi herceg, mint kormányzó áll”.⁵⁹

Aznapi keltezéssel, a többi augusztus 8-i rendelkezéssel együtt, jelent meg Samassa Adolf aláírásával „a magyar belügyminiszternek 72.262/1919. számú rendelete a külföldre szóló útlevelek kiállításáról,” mely szerint „az útlevelek kiállítását illetőleg egyelőre az 1919. március 21. előtt fennállt rendelkezések érvényesek. Az 1919. augusztus 7-ig kiállított összes útlevelek érvényüket veszítik.” Az államformát, az államfőt, a kormány megnevezését érintő terminológia bizonytalansága, az akkori rendelkezések különbözősége abból a szempontból, hogy melyik időpontig semmisítik meg, revidéálják a forradalmak alatti rendelkezéseket, igazolják Imre Sándor kérdésfelvetéseit.

Ugyanakkor neki is tudomásul kellett vennie, hogy „az órák [...] zaklatottak voltak, erről nem tárgyaltunk, a napi munkát így is, úgy is el kellett végeznünk. Arról azonban szó került még, hogy *miniszterek vagyunk-e vagy sem*. Én ragaszkodni akartam a kiáltvány szövegéhez, mint eladdig egyetlen hiteles szöveghez, s ott csak a minisztérium vezetésével ideiglenes megbízás foglaltatott. Az idősebbek, régi minisztériumi tisztviselők ezt vitatták, hogy így nem lehet napokig sem »vezetni«, különösen ebben az időben, amikor teljes miniszteri hatáskörrel, sőt még annál is szabadabban kell gyorsan intézkednünk. Abban akartak megállapodni, hogy egyszerűen miniszterként írjuk alá magunkat. *Javaslatomra és erősködésemre az lett a döntés, hogy minden kiadványt, mint »ügyvivő miniszter« írunk alá, kifejezve ezzel azt, hogy nem az alkotmányos formák között lettünk miniszterre, de miniszteri hatáskört töltünk be, s személyes felelősséget is vállalunk*. Ebben aztán megegyeztünk és Friedrich is tudomásul vette. Maga a megbeszélés az ő távollétében folyt le. Általában az ülések nagyobbik fele csak beszélgetés volt, mert Friedrich igen sokat volt kint, sőt el is távozott, hol az egyik, hol a másik képviselőhöz, gyakran a románok hívták.

E megállapodással önmagunk tisztáztuk hivatali minőségünket, az eskütétel pedig – nemkülönben a kormányzó beszéde! – megerősítette Friedrich szavait és magatartását, hogy nem pár napról, hanem eshetőleg hónapokról van szó. 8-án Friedrich felszólított bennünket, hogy mindenki írja össze a tárcája körében való legelső terveket, s engem megbíz-

előjáróságok, úgyszintén a régi tisztviselők és előjárók újból megkezdjék működésüket. A régi szervek helyreállítása, valamint a karhatalom megerősítése és egyéb erélyes rendőri intézkedések megnyugtathatják a közönséget, hogy *a jogrend*, a személyi és vagyonbiztonság rövid időn belül még ott is helyre fog állni, ahol ez még eddig meg nem történt.” (RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából. 57.)

⁵⁹ MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=b07fb4d4-8a78-45b1-ae59-70d0061fd992> (letöltés dátuma: 2021. 01. 13.). (Kiemelés – D. P.)

tak, hogy ezt foglaljam kiáltványba az ország tájékoztatása céljából (az anyag lassan gyűlt és fogyatékos volt).⁶⁰

*Kétségtelen, hogy ez az »első Friedrich-kormány« mint minisztérium alakult meg, és csupán hivatalnoktagjainak mérséklete következtében nevezte magát ügyvivő kormánynak. Ha a megalakuláson nemcsak a miniszterek névsorának összeállítását, a közös munka irányelveinek, a közös helyzet következményeinek megállapítását értjük, akkor idetartozik még egy mozzanat, ti. a Nemzetgyűlésen felolvasott »Nyilatkozat« keletkezése.*⁶¹

Három nap tapasztalatai világosan mutatták, hogy a kormány elnökének nincs munkaterve, nincs határozott politikai célja, sőt, nincs olyan tábora sem, amelyre támaszkodhatnék. Mindjobban úgy éreztük, hogy levegőben lógunk, mert nem kaptunk semmi tekintetben irányítást, és nem tudtunk bitelesen tájékozódni sem a belső, sem a külső politikai viszonyok felől. Láttuk, hogy Friedrich mindenféle tárgyalásokat folytat, nekünk arról legtöbbször nem szól, s ha szól, nem tudjuk higgyünk-e neki? Egyik nap (7-én) aggódva beszél a külpolitikai helyzetről, másnap (8-án) ragyogó arccal tudatja, hogy kapnak utánunk, mindenki előzékeny, de részleteket nem mond, harmadnap (9-én) értesülünk a románok terjeszkedéséről s a fővárosban észlelhető nyugtalanságról.

Hozzám eljött egyik barátom, s értesített, hogy a munkások minket tesznek felelőssé Peidlék megszégyenítő eltávolításáért, az élelemhiányért, ártatlan emberek elfogásáért. A belügyminiszter 9-én újból sürgette, hogy politikai belügyminiszter neveztessek ki, s kijelentette, hogy ő politikai felelősséget nem vállalja. A pénzügyminiszter sürgette az alapos tájékoztatást az ország külpolitikai kilátásai felől, mert a pénzkérdésben elhatározó lépésre van szükség. A közéleti miniszter is legégetőbbnek mondta, s állandóan sürgette a fizetőeszközök ügyének (szovjet bank, kékpénz, postapénz) rendezését. Nekünk, többieknek is voltak nagyobb kérdéseink, amelyeket nem szívesen intéztünk a magunk fejétől, de nem lehetett semmi komoly megbeszélést folytatni a minisztertanácson a miniszterelnök teljes tájékoztatlansága és kapkodása miatt. Nem tudta őt egyikünk sem komolyan venni.

Mindezért *augusztus 9-én a minisztertanácson,*⁶² az itt érintett kérdésekkel kapcsolatban ismét előkerült a politikai felelősség kérdése. Amint a belügyminiszter azt mondta, hogy ő politikai felelősséget nem vállal, Friedrich a már ismert, fölényes, sértő hangon azt mondta: »Szép, tehát

⁶⁰ Csak 2-3 miniszter 1-2 oldalas összegzése került Imre Sándorhoz, legalábbis ennyi maradt meg hagyatékában. Ezért összegző kiáltvány sem született. (RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából. 55-59.; RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban, VIII. 8.)

⁶¹ A Nemzetgyűlés 1922. augusztus 2-i ülésére utalt itt Imre Sándor.

⁶² A minisztertanácsi jegyzőkönyvek között nincs nyoma az 1919. augusztus 9-i kormányülésnek.

a felelősséget csak vállaljam mindenért én! A miniszter urak intézkednek, s a miniszterelnök a felelős!»

[Mire Imre Sándor megjegyezte:] »*Nem jól tetszett érteni. Amit magunk csinálunk, azért vállaljuk a felelősséget, azonban azért, amit a miniszterelnök úr csinál, azért nem.*«

»*Ez az – volt a meglepő válasz – a miniszterség tetszett, de a felelősség nem tetszik.*«

»*Nem kérdezte tőlünk senki, hogy tetszik-e miniszternek lenni, s nekem a miniszterelnök úr egyenesen azt mondta, hogy diktatúra van.*«

A kínos jelenetnek az lett a vége, hogy Friedrich sorra kérdezte, hogy ki vállal politikai felelősséget. Schnetzer azt mondta, hogy ő katona, ha parancsot kap, vállalja. Csilléry igennel felelt, ha jól emlékszem Polnay is. Tánczos Gábor szintén katonavoltára hivatkozott – a többiek tagadóan feleltünk.

Kevéssel ezután Friedrichet kihívták, magával hívta (mint rendesen) Polnayt is, nyilván tolmácsnak. Magunkra maradván előhoztam az iménti jelenetet, s előadtam, hogy ránk nézve még igen kellemetlenné válhat a Friedrichhel való együttműködés. Jóformán sejtelmünk sincs, hogy ő miket tárgyal és mit tervez. Egyáltalában *célszerű volna, egyelőre csak a magunk megnyugtatóására írásba foglalnunk, hogy politikai közösséget nem vállalunk vele. Amint visszajön, tudassuk vele, azt a kívánságunkat, hogy a főhercegi kiáltványban megígért tárgyalásokat a munkásokkal és földművesekkel kezdje meg, mert ezekről mi nem tudunk semmit, ezek nélkül pedig az ellentétek feltétlenül nagyon kiélesednek.* Fel is olvastam a sebtiben megírt szöveget,⁶³ s ezt ellenvetés nélkül mindenki elfogadta, aláírta.

Friedrichhel, amint visszatért, tudattuk, hogy kívánjuk a megígért kormány megalakítását s nyomatékosan sürgettük a munkásokkal és földművesekkel való tárgyalásokat. Tudomásul vette azzal, hogy közli a kormányzóval. Mi is ezt akartuk. A nyilatkozatot sokszorosították. 11-én (9-i dátummal) Samassa irodájában aláírtuk, s egy-egy példányt eltetünk.⁶⁴ Az Imre Sándor hagyatékában megtalálható szöveg a következő:

»Az augusztus 7-én reggel megjelent kiáltványban megbízott kormány tagjai augusztus 7-én du. 6 órakor tartott első összejövetelükön *megállapították, hogy József főherceg szövege szerint határozottan csak az egyes minisztériumok »ideiglenes vezetésével«* bízattak meg, *pusztán az átmeneti kormány megalakulásáig, pár napra.* Hivatali és hazafiúi kötelességüknek tartották, hogy a végső veszedelemben lévő nemzetet ebben a közreműködésük nélkül létrejött fordulatban is szolgálják. *Politikai szerepre azon-*

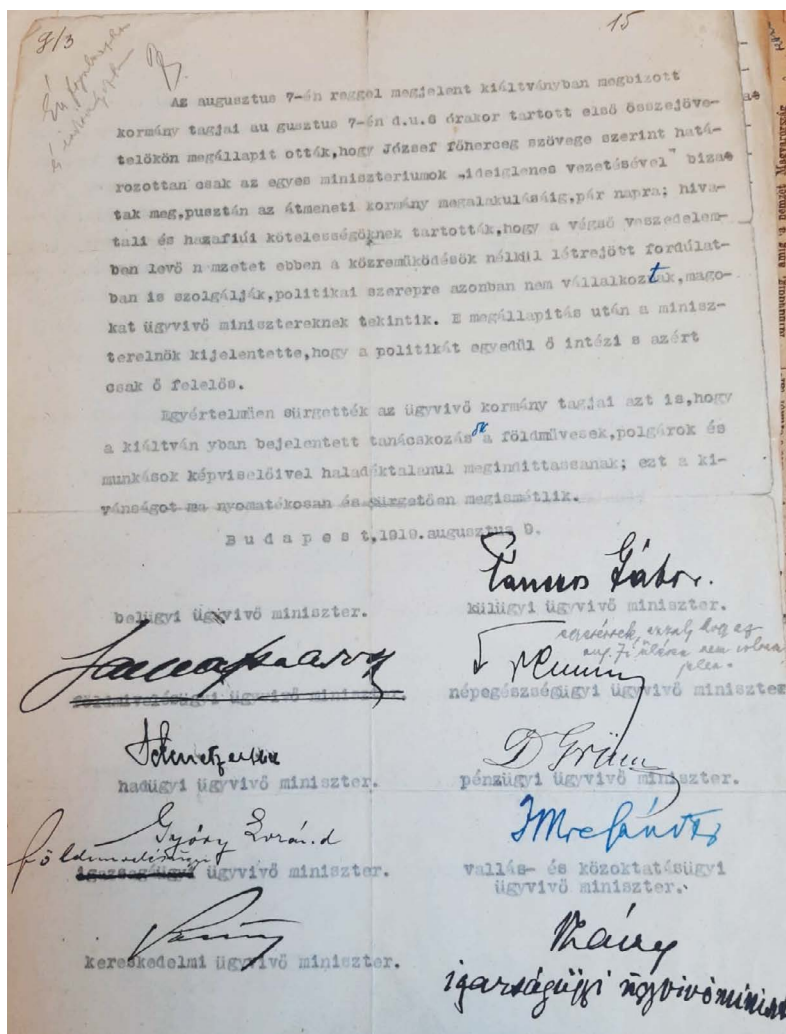
⁶³ E dokumentum Imre Sándor által a minisztertanács alatt készített, javításokat tartalmazó kézírásos példánya, amit a miniszterek ugyancsak aláírtak, megtalálható: RL C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban. VIII. 9.

⁶⁴ RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról, 6. (Kiemelések – D. P.)

ban nem vállalkoztak, magukat ügyvivő minisztereknek tekintik. E megállapítás után a miniszterelnök kijelentette, hogy a politikát egyedül ő intézi, s azért csak ő felelős. Egyértelműen sürgették az ügyvivő kormány tagjai azt is, hogy a kiáltványban bejelentett tanácskozások a földművesek, polgárok és munkások képviselőivel haladéktalanul megindíttassanak, ezt a kívánságot ma nyomatékosan és sürgetően megismétlik.

Budapest, 1919. aug. 9.”

Alatta 9 aláírás, köztük: „Imre Sándor vallás- és közoktatásügyi ügyvivő miniszter.”⁶⁵

5. kép. Az ügyvezető Friedrich-kormány tagjainak nyilatkozata 1919. augusztus 9. (Forrás: RL C/39. 25. cs. 15.)

⁶⁵ RL C/39. 25. cs. 15. (Kiemelések - D. P)

A minisztertanácsi jegyzőkönyvek között nem található augusztus 9-i kormányüléssel kapcsolatban Imre Sándor még egy, a miniszterelnökhöz való viszonyára jellemző esetről szóló emlékiratában:

„Minisztertanácsi ülés közben egyszer, VIII. 9-én, volt szó a mi kormányunk sorsáról. Valaki, mintha Grün János pénzügyminiszter lett volna, azt kérdezte: *mi történik, ha megjelenik Budapesten a szegedi kormány, s át akarja venni a kormányzást*”⁶⁶

Friedrich gőgösen felelte: »Egyszerűen lefogatom őket.« Tisztán előttem van ma is az erre következő döbönt csend. Engem rettenetes izgalom fogott el, mert tudtam, hogy Friedrich képes erre.

Nem tudtam szó nélkül megállni: *»Ha ilyen is lehetséges, akkor én nem maradhatok tovább a helyemen. Egész életemben, mint gimnáziumi tanár is, mint a tanítók nevelője is azt tanítottam, hogy a magyarságot a széthúzás pusztítja és teszi tönkre. Mint legszörnyűbbet tüntettem fel a hatalomra vágyók vetélkedését. Sem a volt tanítványaim, sem a gyermekeim szeme előtt nem tudnék megállni, ha én valami ellenkormány tagjaként tűnhetnék fel.*”⁶⁷ Nagyon szeretném, ha nyomban távozhattam is, mert nem akarok távolról sem részes lenni a miniszterségért való vetélkedésben, de meg azt sem tehetem, hogy az életemet kockáztassam ilyen ok miatt. A családomra is gondolnom kell.

Természetes, hogy ez az utolsó mondat látszott egész felszólalásom lényegének, pedig nem az volt. Samassa szólt nyomban, hogy a haza iránt való kötelesség nem engedi a távozást, s ők e felfogáshoz nem csatlakoznak, tovább is, amíg kell, teljesítik kötelességüket. Beláttam, hogy igaz van, s mondtam, hogy *nem futamodtam meg én sem a veszedelem elől, de azt újra hangoztatom, hogy én nem foglalom el a miniszteri széket erővel senki elől.*”⁶⁸

Imre Sándor helyben készített jegyzete szerint az ülésen Szász Béla igazságügyminiszter beszámolt a letartóztatásokról. Jelezte, hogy „a bíróságokat a Peidl-kormány állította vissza s így a bűncselekmények és azok palástolása ellen el kell járni. Az eddig letartóztatott kb. 400 ember

⁶⁶ Imre Sándor aznap feljegyzései között szerepel egy Schnetzer hadügyminiszter felszólalásához kapcsolt sor: „Szeged – 2 min. – Gömbös – amerikaiak”. (RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban, VIII. 9.)

⁶⁷ A szintén sokgenerációs erdélyi református családból származó Ravasz László 1944-ben így jellemezte az Imre-család – a szerinte Imre Sándor által is képviselt – habitusát: „[H]atározott családi vonások kapcsolják össze őket. [...] *Mindeniket jellemzi a sokszor időszerűtlennek látszó puritán életfelfogás, nagyon erős etikai érdekelttség, ösztönszerű, vagy szenvedélyes tanítói hajlam, és fokozott mértékben hordozott felelősségtudat.* E családi jellemvonások kialakulásában bizonyára nagy szerepet játszott az a kálvini hagyomány, amelyet immár nem hat, hanem sokkal több nemzedéken át ápoltak, valószínűleg a reformáció kezdete óta.” (Ravasz László: Imre Sándor. *Protestáns Szemle*, 53. évf. 1944. 161. Kiemelés – D. P.)

⁶⁸ RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 8. (Kiemelések – D. P.)

kihallgatása holnap kezdődik. Semmi esetre sem szabad bosszúnak lennie, hanem igazságszolgáltatásnak. A brutalitások és ok nélküli letartóztatások ellen felkérjük a belügyminisztert! *A munkásokra vonatkozóan határozottan felszólaltam, de a miniszterelnök szerint a románok elfogták a kaszárnyai zsoldlistákat, s azok alapján elfogják a vöröskatonákat. Ez ellen nem tehetünk semmit.*⁶⁹

Imre Sándor véleménye szerint a szegedi kormány képviselőivel kapcsolatos epizód és a fentiekben idézett és másolatban is közölt közös állásfoglalás már javarészt a második Friedrich-kormány megalakulásának előkészületeihez köthetők.

„Augusztus 7-én és 8-án Friedrich mindig úgy beszélt, hogy a kormány megalakulásának mindenki örül. A bécsiek nagyon helyeslik, a szegediek is,⁷⁰ a régi országgyűlés képviselői is. Ezek kijelentették, hogyha összehívják az országgyűlést, az mindent el fog ismerni stb. Azt hittük (hittük is), hogy íme, közakarattal rendet lehet teremteni. Ennek azonban a külső hírek csakhamar ellentmondtak.

A magam tájékozottsága nagyon fogyatékos volt, mert politikusokkal akkor sem érintkeztem, kivált különfélekkel nem. Így csak arról tudtam, amit valaki a hivatalomban elmondott. Két ilyen értesülésem volt. Egyik Bleyer Jakabtól származott, aki pár ízben járt nálam, s szólt arról, hogy kormányalakítási tárgyalások folynak. *Nyomatékosan kívánt rábeszélni, hogy változás esetén vállaltam el az adminisztratív államtitkárságot.*

Másik hírem Barta Jenőtől ered, aki augusztus 9-én keresett fel [...] s arról beszélt, hogy a nem-kommunista munkásságból 60000 ember áll mögötte.⁷¹ Ezek nem tűrik az ő kijátszásukat, teljes mellőzésüket, részt akarnak venni a kormányban. Tiltakoznak az ellen, hogy József főherceggel visszacsempésszék a királyságot.⁷² Erős polgári és becsületes szocialista vezetők közül kívánják a kormányt. Friedrich azonban távozzék, mert vele nem tárgyalnak, mert nem találják becsületes politikusnak stb.

Ez a Barta Jenő, okleveles polgáriiskolai tanár, három évig hallgatóm volt. Eleven eszű, élelmes, ügyes ember. Közelebről nem ismerem. Azt

⁶⁹ A feljegyzés így folytatódik: „A letartóztatás előtt tisztázni, hogy milyen volt.” (RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban, VIII. 9.)

⁷⁰ Lásd ehhez: Bokor Pál (2005): *Szegedországtól Magyarorszáig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra.* Belvedere, Szeged. 128–129.

⁷¹ Lásd ehhez: Hatós Pál: i. m. 106.

⁷² A Barta Jenővel és 6 munkással folytatott beszélgetésről készült egyik kézzel írt feljegyzésben részletesebben olvashatunk az ezzel kapcsolatban elhangzottakról. „József főherceg egyszer letette a címeit és rangját, nincs joga önhatalmúlag visszavenni. »Az államforma megállapítására« nincs szükség, mert megvan a köztársasági államforma. Ezt csak újabb forradalom dönthetné meg, ehhez olyan erő kell, mely a főváros proletárságánál erősebb” – hangoztatta Barta Jenő. Imre Sándor iratai között összesen négy egykorú feljegyzést is őriznek Barta Jenővel való beszélgetéséről, melyek tartalma egyekben megegyezik a visszaemlékezésében rögzítettekkel. (RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából, 58.; 62.; 63.; 65.)

tudtam, hogy sok fából farag, de semmi részletet az életéről nem tudtam. Mikor arról értesített, hogy a munkásoknak nemzeti irányú részét szervezte, s ezek nevében kívánna velem beszélni, *küldöttjének is, neki is megmondtam, hogy én nem politizálok*. Csupán arra vállalkozok, hogy a miniszterelnökkel tudatom, amit nekem elmondanak. Ebben megegyeztünk, s valóban még 9-én közöltem Friedrichhel, hogy Barta miket mondott nekem, s megadtam Barta címét is. Friedrich meglehetősen kevésbé érdeklődött a dolog iránt.

Pár nap múlva azonban rendkívül sürgette, hogy teremtsen elő Bartát. Elhívtam s magam mutattam be Friedrichnek. Még hallottam, amint Friedrich ismeretes fölényes hangján kérdezte: »Á, maga az a Barta?« Erre a válasz (nagyon nyugodt hangsúlya rám azt a benyomást tette, hogy a dolgában igen bizonyos ember hangján) ez volt: »Én vagyok.« »Hiszen mi ismerjük egymást.« »Valóban, én jól ismerem a miniszterelnök urat.« Ezt már kimenőben hallottam, s a folytatásról nem tudok. Soha Friedrich előttem sem Bartát, sem az ügyet nem említette. Barta azonban párszor eljött hozzám, beszélt a tárgyalásokról.⁷³ A maga szerepét is érintve említette, hogy állandóan készenlétben kell lennie. A főherceg egyszer éjfél után hívatta palotájába, s hogy Friedrich nélkül egyelőre »nem megy«. ⁷⁴

Tőle értesültem arról, hogy a kormányalakítás ügyében egyike a legtöbbet mozgó embereknek Pekár Gyula, aki VKM miniszter akar lenni. A lakásán járt, de nem találta otthon és a nényének adta elő, hogy kéri Barta támogatását, ennek fejében felajánlja neki az államtitkárságot. Ezt akkor nem tudtam elhinni, pedig Barta nagyon erősítette. Most azonban, Pekárt ismerve, igaznak tartom.

Azt is mondta, hogy »a munkások« engem kívánnak VKM miniszternek, mert bennem bíznak. »De hiszen nem is ismernek!« – mondám. »Sok mindent tudnak rólam.« »Akkor azt is *tudhatják, hogy nem vagyok szocialista, és semmi esetre sem folytatok a hivatalomban az ő kedvük szerint való politikát.*« »Éppen ez nekik a biztosíték, hogy az iskolát nem fogja politikai célokra kihasználni.« Egyenesen megtiltottam, hogy a főhercegnek (amint mondta) említse a nevem. Valóban nem akartam politikába elegyedni, s világeért sem akartam Barta ajánlottjaként szerepelni. [...]

Itt ezeket nem is személyes részeik miatt említem, hanem, mert innen tudtam, hogy nagyobb arányú mozgolódás van az új kormány megalakítására. Erről másfelől is szivárgott hozzám hír [...] Riadtan láttam, hogy milyen lehetetlen embereket emlegetnek miniszternek. [...] Hasonló hí-

⁷³ Lásd: ehhez pl. Gratz Ferenc: i. m. 235–236.

⁷⁴ Imre Sándor miniszteri iratai között akad egy utóbb 1919. augusztus 8-i dátummal el látott feljegyzés, melyben ez áll: »Bartát a főherceghez csütörtök előtt. Értesítés.« Vagy ez a datálás helytelen, vagy az Imre Sándor által említett első megbeszélésükre egy nappal korábban kerülhetett sor. (RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából. 74.)

rek még nagyobb számban jutottak a többi miniszterekhez is, ezért hívtott össze bennünket Samassa Adolf a belügyminiszter, gondolom augusztus 11-én délelőtt.

Elkésve érkeztem [...] akkor Szűry János beszélt. Arról volt szó, hogy mi Friedrich vezetése alatt nem maradhatunk. Nincs vezetés igazában, a dolgok zavarodnak, tehát kérjük felmentésünket. Azonban mindnyájan nagy aggodalommal halljuk, hogy olyanokat emlegetnek az új kabinet tagjaiul, akik a dolgokhoz nem tudnak [sic!], tapasztalatlanok, részben még név szerint is idegenek. Az ország mostani állapotában pedig nem politikusokra, hanem szakemberekre van szükség, akik az egyes minisztériumokat vezetni tudják stb. Elhatároztuk, hogy József főhercegtől kihallgatást kérünk, s ott ezt előadjuk. Friedrichet e szándékunkról nemcsak értesítjük, de őt kérjük a bejelentésre. Erre az értekezletre nem volt híva Friedrich, és az ő bizalmasának tekintett Polnay. Közben a belügyminiszter arról is értesített, hogy nagy tüntetés van készülóban a kormány ellen (ellenünk). Lehet, hogy ezt az értesülést Csilléry kapta, s a belügyminiszter megcáfolta. Erre nem emlékszem pontosan, csak azt tudom, hogy ez a hír megerősítette elhatározásunkat.⁷⁵

6. kép. József főherceg, altábornagy, ideiglenes kormányzó.

(Forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Habsburg_J%C3%B3zsef_magyar_korm%C3%A1nyz%C3%B3#/media/F%C3%A1jl:Joseph_August_of_Austria_\(1872-1962\)_in_1917.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Habsburg_J%C3%B3zsef_magyar_korm%C3%A1nyz%C3%B3#/media/F%C3%A1jl:Joseph_August_of_Austria_(1872-1962)_in_1917.jpg))

⁷⁵ Akkoriban mindenféle hírek terjedtek. Imre Sándor miniszteri iratai között található pl. egy rövid, kézzel írt feljegyzés 1919. VIII. 11-i dátummal arról, hogy 25 000 ember, hajósok monitorral s rendőrök királypárti puccsra készülnek a június 2-i ellenforradalmi lázadást vezető tiszttel vezetésével. (RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából. 61.)

Talán 12-én, vagy 13-án délelőtt jelentünk meg a főhercegnél valammenyien, Polnay is, Friedrichet hívtuk magunkkal, de nem jött. ... Amint bejutottunk *Szűry János kereskedelmi miniszter higgadt és megcáfolhatatlan beszédben kérte a főherceget a mi felmentésünkre, mindenüvé nem politikusnak, hanem szakembernek kinevezésére. A főherceg sorra megkérdezett bennünket, hogy ugyanaz-e a véleményünk, s hogy az egyes ügykörökben mi indokolja a szakember miniszter kinevezését.*

Mikor rám került a sor [...] engedelmet kértem, hogy felhívhassam a kormányzó figyelmét a VKM tárcához fűződő rendkívüli érdekekre, főként az ország s a magyarság jelenlegi állapotában. *A forradalmakban ez a tárcá – ti. a közoktatási része – legelső rendű hatalmi tárcává lett. Előre lehetett tudni, hogy Kunfi és a szocialisták kezében miként alakulnak az iskolák. 1919. januártól kezdve, főként meg a bolsevizmus alatt, teljesen politikai eszközzé lett a nevelés és az egész tanítótság. Most arra van szükség, hogy ez a tényező minden politikai jellegtől megtisztuljon, s így a nemzet lelkiületének mai ziláltságát fokozatosan megszüntesse, lecsendesítse és az együttes munkának mai óriási lelki akadályait eloszlassa. Erre azonban nem képes az iskola, ha nem tisztán pedagógiai, hanem politikai vezetés alá kerül. Hallom azokat a neveket, amelyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszterségre emlegetnek.*

Közbevágott József főherceg: »Kiről beszél?»

Megneveztem Ernst Sándort:⁷⁶ »Nem ismerem, csak tudom, hogy politizáló katolikus pap. Ez megriasztaná a protestánsokat, még ha tán nem lenne is egyoldalúan katolikus politikus.«

Belenézett a főherceg a zsebkönyvébe: »Erről a névről nincs szó.«

»Hallerét⁷⁷ – mondám. Huszár Károly⁷⁸ neve is [felmerült,] az meg a régi néppárt embere volt.«

⁷⁶ Ernst Sándor (1871–1938) római katolikus pap, kánonjogi doktor, 1901-től a Katolikus Néppárt országgyűlési képviselője, majd 1908-tól a Katolikus Népszövetség vezetője. A Tanácsköztársaság alatt a bécsi Anti Bolsevista Comité tagja volt. Imre Sándor miniszteri iratai között fennmaradt egy feljegyzés az 1919. augusztus 12-én a VKM-ben terjedő hírekről az új kormányt illetően. Azon VKM miniszterjelöltként „Ernst Sándor prelátus” szerepel. (RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából. 60–61.)

⁷⁷ Haller István (1880–1964) négy évig a szatmári papnevelő intézet növendéke volt, majd keresztényszocialista újságíróvá vált, 1908 és 1918 között a Katolikus Népszövetség főtítkára tisztségét töltötte be. Az 1919. augusztus 15-én felálló Friedrich-kormányban propagandaminiszter, majd az azt követő három kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. 1920-tól a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke. Lásd róla: Mann Miklós (2005): *Magyar oktatási miniszterek 1848–2002*. ÖNKONET, Budapest. 75–78.

⁷⁸ Huszár Károly (1882–1941) pályáját tanítóként kezdte, majd ő is az újságírói pályát választotta. A keresztényszocialista mozgalom egyik központi szervezőtitkárként részt vett a Katolikus Népszövetség létrehozásában. 1910–1918 között néppárti programmal országgyűlési képviselő volt. 1918 decemberében az Országos Keresztényszocialista Néppárt vezetője, majd a Tanácsköztársaság túsza volt. 1919. augusztus 15-től november 24-ig vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, majd miniszterelnökké lett 1920. márc-

»Arról csakugyan szó van. Hát kit ajánlana?»

Mielőtt kimondtam volna Fináczy Ernő⁷⁹ nevét, Csilléry [András] elkiáltotta: »Pintér Jenő«. Szűry János meg Erdősi Károlyt⁸⁰ említette, erre valaki azt mondta, hogy az is pap.

Csend lett, s látom, hogy József főherceg gondolkodóba esett, amire még ezt mondtam: »Úgy éreztem, hogy kötelességem Fenségedet kérni a kérés megfontolására. Személyek ellen vagy személyek érdekében nem szólok, *de végzetes szerencsétlenség lenne, ha a bolsevizmus után most néppárti szellemű túlzásokba csapna át a művelődéspolitiká. Ebben az irányban csakúgy nem lehet egyesíteni a nemzetet, mint amabban, s rettenetes lenne, ha az ifjúság lelke most egyik végletből a másikba vetődne.*«

»Majd meggondolom, köszönöm« [- válaszolt a kormányzó]. S ment tovább. [...] Azzal a tudattal mentünk el, hogy nem lesz semmi következménye, de mi megtettük a kötelességünket.⁸¹

„Augusztus 11-től már jóformán nem volt értelme a minisztertanácsoknak, mert Friedrich az új kormányt alakította, velünk persze nem beszélt erről” – folytatta visszaemlékezését Imre Sándor, említést sem téve az 1919. augusztus 12-i és 14-i kormányülésekről, pedig azokról helyben kézzel írt feljegyzéseket készített, s melyek szerint azokon történtek még a művelődéstörténet szempontjából említendő fejlemények.

Augusztus 12-én szó volt a dunántúli fehérterrorról, Horthy Miklós fővezéri kinevezéséről, a románokkal folytatott tárgyalásokról stb.

A VKM-et érintően szó volt „a zsidó egyetemi hallgatók beadványáról”, mely az őket ért atrocitások miatt születhetett. Imre Sándor feljegyzése szerint Szászy Béla igazságügyi ügyvivő miniszter kijelentette: „Erős tilalom kell a jövőre nézve, de nem szabad megtorlás a most történetekre vonatkozóan, hiszen mindez nagy provokálásra történt, és csodálatosan kevés történt, nagy fegyelmezettséggel a magyar nemzetnek.” E feljegyzésből úgy tűnik, hogy e kérdéshez Imre Sándor nem szólt hozzá, vagy legalábbis nem jegyezte fel, amit mondott. Ha nem szólt, egyetérthetett

cius 15-ig. Legitimistaként a továbbiakban nem vállalt szerepet a kormányban. Előbb parlamenti alelnök, majd az Országos Társadalombiztosító Intézet elnöke, felsőházi tag lett. Lásd róla: Mann Miklós: i. m. 73–74.; Romsics Ignác (2018): 194–198.

⁷⁹ Fináczy Ernő (1860–1935) pedagógus, neveléstörténész, a budapesti egyetem professzora, az MTA tagja. 1904-től az MPT elnöke, s ebben a minőségében is szoros, kölcsönös megbecsülésen alapuló kapcsolatban állt a *Magyar Pedagógia* nálánál ifjabb szerkesztőjével, Imre Sándorral. A forradalmak alatt kényszernyugdíjzást, majd reaktiválták. 1921. december 30-án Fináczy Ernő újévi jókívánságait követően Imrének ezt írta: „A magam számára csak azt kérem Tőled, hogy úgy szeress továbbra is, ahogy eddig szeretted.” (RL C/39. Levelezés.) Tevékenységéről lásd pl.: *Fináczy emlékfüzet. Fináczy Ernő születésének hetvenedik évfordulójára*. MPT, Budapest. 1930. 108.; 142–143.)

⁸⁰ Erdősi Károly (1873–1945), 1896-ban szentelték pappá. A Sacré Coeur zárda lelkésze, 1906-tól a Szent István Társulat igazgatója. 1914-től címzetes apát.

⁸¹ RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 7–8. (Kiemelések – D. P.)

az általa lejegyzett állásponttal, vagy „politikai kérdésnek” tarthatta, s azért tartózkodott az állásfoglalástól.⁸²

Feljegyezte viszont, hogy – vélhetően a Tanácsköztársaság rendeleteinek visszavonásához kapcsolódóan, az ő kezdeményezésére – szó volt az *állami polgári tanárképző főiskolák tanárainak a VI. és igazgatóinak az V. fizetési osztályba való előléptetéséről*, mely már az 1919. január 13-i státuszrendezés alapján járt nekik. „A tanácskormány május 1-jével előléptette őket. Most meg kell tenni január 1-jétől számukra.”⁸³

Negyedik napirendi pontként tárgyaltak Grün János ügyvivő pénzügyminiszter azon intézkedéséről, mellyel *a tanítók és tanárok szolgálati díjak és a nyugdíjpótlék fizetési kötelezettsége alól való felmentését – melyet a Tanácsköztársaság alatt foganatosítottak – eltörölte*, mert ezt a kivételezést igazságtalannak tartotta. Erre Imre Sándor „a visszatetszés elkerülése céljából az intézkedés elhalasztását” *kívánta*.⁸⁴ Schnetzer Ferenc ügyvivő hadügyminiszter – érdemben Imre Sándor javaslatát támogatva – azt az eljárást javasolta, hogy a PM vonja le az elmaradt befizetéseket, s „a kultuszminiszter adja meg nekik segély gyanánt”.⁸⁵ A minisztertanács végül a pénzügyminiszteri rendelet felfüggesztéséről döntött.

Nyolcadik témaként Szász Béla ügyvivő igazságügyminiszter beszámolt Kun Béla és társai, a tanácskormány volt tagjai elleni intézkedésekről, Ausztriából való kiadatásukkal kapcsolatos kezdeményezésekről, az ügyészség elfogatási parancsairól. Arról, hogy „az ügyészségnek utasítást adott a szigorú törvényes eljárásra”. Kérdést vetett fel a velük szemben folytatandó bírósági eljárás jellegére vonatkozóan, s arról, hogy *vajon a kommunista vezetők letartóztatása nem befolyásolja e károsan a miniszterelnöknek a munkások képviselőjének a kormányba való bevonására irányuló tárgyalásait?* Friedrich István erre azt válaszolta, hogy „a munkásokkal úgy tárgyalnak, hogy teljesen szabad kezét biztosítanak a bolsevikok

⁸² RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban, VIII. 12. A feljegyzésben „Szűry” (János) név szerepel, ám a téma az igazságügyi tárcához, vagyis Szász Bélához tartozott.

⁸³ RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban, VIII. 12.

⁸⁴ Imre Sándor helyben készült feljegyzésében olvashatjuk: „A PM a tanítók és tanárok szolgálati díjainak visszafizetését elrendelte. Erre én ellene szóltam. Grün visszavonja, mindenki helyesli, amit mondtam.” (RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban, VIII. 12.) Imre Sándor nem először foglalkozott a pedagógusok nyugdíjügyével. 1919. január 9-én egy erről szóló tanácskozáson elnökölt a VKM-ben, melyen a szociáldemokrata szakszervezet képviselőjében jelen volt és többször hozzászólott Somogyi Béla is. A tanácskozás végén Imre Sándor felkérte a két legaktívabb hozzászólót – így Somogyit is – a tanácskozás figyelembevételével elkészítendő javaslat összeállításában való részvételre. (Tanácskozás a nyugdíjtörvény revíziójáról. *Új Korszak*, VIII. évf. 1. sz. 1919. január 3. 5–6.)

⁸⁵ MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=6fc39af6-a6b1-4140-b0ed-83ed7fa93c3a> (letöltés dátuma: 2021. 01. 15.). (Kiemelés – D. P.)

üldözésére”. Mire az igazságügyminiszter „gyorsított eljárásban statáriáisan” javasolta az ilyen ügyeket lefolytatni. A jegyzőkönyv szerint más miniszter ehhez a napirendhez nem szólt hozzá, az elhangzottakat tudomásul vették.⁸⁶

Ezt követően, 13. napirendi pontként *elfogadták Imre Sándor előterjesztését „a műtárgyak kivételének eltiltásáról”*.⁸⁷

Az augusztus 14-i minisztertanácson Imre Sándor – személyes meggyőződés is tükröző – két előterjesztését is tárgyalták.⁸⁸

Ötödik napirendként *elfogadták azon javaslatát, mely „a tanácskormány” (Forradalmi Kormányzótanács) „tanítók külön munkadíjáról” szóló LXXIX. számú rendeletének*⁸⁹ *eltörlését szorgalmazta*, mivel az „a tanítószemélyzetet a felnőttek között folytatandó propagandában való közreműködésre kötelezte, s e szolgálata ellenében részére az addigi illetményen felül 250 korona járulékot állapított meg”.⁹⁰ Az iskolák, pedagógusok politikától való távortartását szorgalmazó Imre Sándor nem értett egyet ezzel a rendelettel, s a Pedagógiumban maga sem vette fel ezen összegeket. Tehát nem a pedagógusok anyagi helyzete iránti fogékonysága hagyta el két nap alatt, hanem elveinek megfelelően járt el, még akkor is, ha ez pillanatnyilag – anyagilag – hátrányosnak bizonyult a pedagógusok számára. Ugyanakkor mentesítette őket egy személyes politikai-világnézeti meggyőződésüktől függetlenül, esetleg azzal ellentétesen is kötelező előírástól: a felnőttek közötti agitációs kötelezettségtől. Lehetséges, hogy augusztus 12-én épp azért javasolta a visszamenőleges levonások halasztását, mert tudta, hogy maga is a pedagógusok bércsökkenésével járó előterjesztésre készül, melyet halaszthatatlannak tartott, ám az érintettek részéről annak tudomásulvételét is nehezíthette volna a de facto ketős bércsökkentés.

Hatodik napirendi pontként a testület „elhatározta, hogy *a polgári fiú és leányiskolákat a tanfelügyelőség hatásköréből kivesszi*, és egyúttal megbízza a vallás- és közoktatásügyi miniszter urat, hogy e határozat alapján a szükséges törvénymódosítást készítse elő”.⁹¹ Imre Sándor ezen előter-

⁸⁶ MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=6d0d43ac-3fa6-4cc6-a732-6a4bf9aa4ca6> (letöltés dátuma: 2021. 01. 15.).

⁸⁷ MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=27dc5df4-c9ec-4fbc-a887-ddd3e599dfff> (letöltés dátuma: 2021. 01. 15.).

⁸⁸ RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban, VIII. 14.

⁸⁹ Lásd: *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei*. II. füzet, 1919. április 10. – április 30. Tanácsköztársasági Törvénytár. (szerk.): Pongrácz Jenő: A Magyarországi Szocialista Párt, ill. a Szocialista-kommunista Munkások Magyarországi Pártjának Kiadása, Budapest. 1919. 53–54.

⁹⁰ MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=2a7b5220-2b14-4242-8ae5-8ab3f23912e1> (letöltés dátuma: 2021. 01. 15.).

⁹¹ MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=2a7b5220-2b14-4242-8ae5-8ab3f23912e1> (letöltés dátuma: 2021. 01. 15.). A polgári iskolák felügyeletét az 1876. évi XXVIII. tc. a királyi tanfelügyelők hatáskörébe

jesztése – a nemzeti középiskolával kapcsolatos elképzeléseihez kapcsolódva, első lépésként, s a polgári iskolai tanárok 1919. február 28-i kérését teljesítendő⁹² – azon anomália megszüntetését célozta, hogy továbbra is előfordulhasson, hogy egy csak népiskolai tanítóképzőt végzett tanfelügyelő ellenőrizhesse a polgári iskolai tanárképző főiskolát végzett tanárok munkáját.⁹³ E kezdeményezése összefüggött Imrének a minisztérium önálló polgári iskolai ügyosztályának felállítására vonatkozó tervével is.⁹⁴

Előbb azonban térjünk vissza Imre Sándornak az első Friedrich-kormányról szóló kéziratához, az ügyvivő kormány megszűnéséhez és értékeléséhez!

„Azután csak hírek jöttek a kormány alakulásáról. Augusztus 15-én hivatalomban hallottam, hogy Huszár Károly ki is van már nevezve. Mindent összeszedtem a miniszteri asztalon, ami az enyém volt, elkészítettem Huszár részére a minisztérium átadását [...] s azzal az elhatározással mentem haza, hogy csak a hivatalom átadása céljából megyek vissza másnap reggel.”⁹⁵ Valójában VKM adminisztratív államtitkára maradt de facto 1922. szeptember 18-ig. E tevékenységéről külön tanulmányban szólunk majd.

utalta. Az 1890-es évektől iskolalátogatókat foglalkoztattak ehhez, majd 1904-től a tanulmányi ellenőrzést a VKM által 3-3 évre kinevezett polgári iskolai szakfelügyelők végezték, akik a királyi tanfelügyelőnek jelentettek. Kornis Gyula (szerk.): (1927): *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest. 89–90.

⁹² RL C/39. 27. cs. 253. Földes Gábor 1919. február 28-i, Imre Sándorhoz írt levelében.

⁹³ Imre Sándor korabeli, kézzel írt feljegyzései között akad egy 1919. VIII. 14-i, melyben rögzítette: a minisztertanács elvben hozzájárult a polgári iskoláknak a tanfelügyelőség alól való kivételéhez, s hogy „a közoktatásügyi miniszter megbízott az erre vonatkozó előterjesztésre”. (RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából. 70.) 1923 júliusában írt visszaemlékezése szerint „sürgős volt [...] a polgáriiskolai felügyelet kérdésében tennem valamit. Itt régi seb már a tanfelügyelőkkel való áldatlan viszonya a polgáriiskolai tanárságnak. Ezen egyrészt a polgáriiskolai tanárok megnyugtatására, másrészt az addig valóban gyarló felügyelet megjavítása céljából segíteni akartam. [...] Ennek az ügynek folytatása lett és lesz is, amíg meg nem oldják az általam tervezett módon.” (RL. C/39. 13. cs. Államtitkári működéséről. 53. és 91.)

⁹⁴ Ilyen részleg, „eddig polgári iskolák ügyosztály” néven emlegetve, a Tanácsköztársaság alatt létezett már. (A közoktatásügyi népbiztosság ügybeosztása. *Fáklya*, X. évf. 1919. április 26. 4.)

⁹⁵ RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 8. Ez a megszólítás akkor járt is Imre Sándornak, hiszen éppen leköszönő miniszterként várta utódját a VKM-ben.

Imre Sándor összegző véleménye a Friedrich-kormány létrejöttéről, tevékenységéről, miniszterelnökeiről

Jelen közleményünk befejezésül Imre Sándornak az első Friedrich-kormánnyal kapcsolatos összegző véleményét szeretnénk felidézni 1922-ből.

„Mindez édes kevés tájékozottságomat mutatja a »nagypolitika« titkaiban, de éppen ezt tartom fontosnak és arra a korszakra meg az akkori miniszterelnökre jellemzőnek. [...]

1. Abból, amit az első Friedrich-kormány megalakulásáról tudok nyilvánvaló, hogy [...] tagjainak többsége [...] azaz mindazok, akik tisztviselők voltunk, nem voltunk részesek a Peidl-kormány megbuktatásában, sem a kormányzat átvételének előkészítésében. Tehát sem az, ami ebben érdem, sem az, ami ebben felelősség valakire nehezedik, őket nem terheli. Az előzményekről véleményem szerint csak Friedrich, Csilléry, Schnetzer és Bleyer tudott. A többiek tudtuk, szándékuk és beleegyezésük nélkül jutottak ehhez a szerephez, kivéve Polnajt, aki utólag került közéjük.
2. Igen hihetőnek tartom, hogy a fordulat előkészítői nem szánták Friedrichnek a miniszterelnökséget. Lehetetlen volna egyébként, hogy ennyire minden terv és gondolat nélkül kezdte volna a működését.
3. Ezt az első minisztériumot valóban azért küldték előre, hogyha veszedelem lesz, ezeket érje. Talán gondoltak arra is, hogy még az így kirendelt tisztviselőknél lehet legkönnyebb tisztázniuk magukat a »pucsbán« való részességből, ha ezért vonják őket kérdőre. Ez nem változtat azon a lelketlenségen, amellyel tőlük távolálló, személy szerint nem is ismert embereket ilyen helyzetbe juttattak, minden előzetes értesítés nélkül. Ezért felelősség terheli azokat, akik ezt a névsort összeállították. Ma sem tudom kik voltak azok.
4. Az 1919. augusztus 9-én kelt Nyilatkozat valóban bizonyítja, hogy az első kormány tagjai nem akartak miniszterekké lenni, s nem igyekeztek azok maradni. De ez a megállapítás nem vonatkozik Friedrich Istvánra, sem Pekár Gyulára. A Nyilatkozat éppen Friedrich ellen szól, a vele való együttműködés ellen tiltakozik. Pekár pedig nem volt közöttünk. Éppen ellenkező hír járta róla. Tartozom annak feljegyzésével, hogy Csilléry Andrásra⁹⁶ nézve nincs tapasztalásom, vagy értesülésem arról, hogy törekedett volna a miniszterségre, jóllehet hajlandó volt erre vállalkozni.

⁹⁶ A hatalomátvétel megszervezésében, végrehajtásában, a Peidl-kormány leváltásában komoly személyes szerepet vállalt Csilléry András az új Friedrich-kormányban népjóléti miniszter lett.

5. Ez a fordulat valóban puccs volt, ha senki sem szánta annak. Friedrich minden lépése ilyen jellegű. Mutatja, amit nekem mondott a hivataloskodásunk várható tartamáról, s amit az eskü szövegével csinált. Hajlandó volt József főherceget egyre-másra félrevezetni, s ferde helyzetbe juttatni elsősorban azzal, hogy kiáltványát hazugságban hagyva nem kezdett rögtön tárgyalásokat a munkásokkal és a földművesekkel.
6. Lehet, hogy a szegediek tudtak előre a fordulatról, de nem igaz, hogy azok és Friedrich között teljes egyetértés lett volna, hiszen még azok elfogatására is gondolt Friedrich.
7. Mindazért, ami 1919. augusztus 7-e reggelétől 1919. augusztus 16-a reggeléig történt, egyedül Friedrich a felelős, azért mert a politikát a minisztertanács nélkül ő csinálta, meg azért, mert a minisztertanácsnak semmi irányítást és tájékoztatást nem adott.⁹⁷ Természetes, hogy az egyes tárcák körében tett egyes intézkedésekért az illető ügyvivő miniszterek felelősek.
8. Abból, hogy augusztus 6-án délután az említett pártgyűlést Wein Dezső vezette, akit azután Friedrich fő hívének ismertem meg, azt következtetem, hogy *az a még akkor meg nem alakult párt volt Friedrich mögött, az pedig a »keresztény és nemzeti« jelszót hangoztatta.*⁹⁸ *Ezért érdekes, hogy Friedrich egyáltalán nem látszott augusztus 7-én sem egyiknek, sem másiknak.* Egyáltalán nem lehetett gondolni, hogy antiszemita vezérségre hajlandó, a nemzeti gondolat, s egyáltalán semmiféle célt, vagy irányt jelentő gondolat nem jelentkezett szavaiban.
9. Ugyanígy teljesen tanácstalan, legalábbis elvtelen volt Friedrich abban a tekintetben, hogy ez az alakulás az 1919. március 21-

⁹⁷ A fennmaradt minisztertanácsi jegyzőkönyvek szerint a miniszterelnök bizonyos ügyekről, ha szűkszávuán is, tájékoztatta a minisztertanácsot. Pl. az 1919. augusztus 8-i ülés 1-2 napirendjében, a 12-i ülés 2. napirendjében. MNL OL K 27. [⁹⁸ „Arra, hogy mennyire nem volt ennek a kormánynak köze a politikához jellemző ez: a Keresztény Nemzeti Pártnak augusztus 8-án történt megalakulásán a kormány nem volt jelen. Talán Friedrich sem. \[...\] Fontosnak tartom annak megállapítását, hogy mint kormánynak semmi részünk nem volt az akkori eseményekben” – tette hozzá Imre Sándor 1923. július 11-én. \(RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról, 1.\)](https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/59449?search=1919.%20augusztus%207&term=eyJxIjoiMTkxOS4gYXVndXN6dHVzIDciLCJmcSI6eyJkY19pZCI6eyIyODM4MDIzYTc3OGRmYWVjZGM5MTI3MDhmNzlxYjc4OCi6IjUxIn19LCJzb3J0Ijoic2NvcuUiLCJhcSI6IiIsImFhVHlwZSI6IiJ9&curr=1; https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/59449?search=1919.%20augusztus%207&term=eyJxIjoiMTkxOS4gYXVndXN6dHVzIDciLCJmcSI6eyJkY19pZCI6eyIyODM4MDIzYTc3OGRmYWVjZGM5MTI3MDhmNzlxYjc4OCi6IjUxIn19LCJzb3J0Ijoic2NvcuUiLCJhcSI6IiIsImFhVHlwZSI6IiJ9&curr=1 (letöltés dátuma: 2021.01.16.).</p></div><div data-bbox=)

re, vagy pedig 1918. október 30-ra való visszatérést jelenti-e. Azt hiszem társaim nagyobb része sem gondolkozott ezen soha, legalábbis *mikor – talán augusztus 8-án*⁹⁹ – *azt javasoltam, mondjuk ki, hogy amíg egyenként át nem vizsgáljuk a forradalmi kormányok intézkedéseit, minden maradjon érvényben, s természetesen rendezzük a zavaros viszonyokat: előbb tanácstalan némaság fogadta szavaimat (aztán kihúzva: Szűry János megszólalt, hogy talán csak nem akarom a felekezeti iskolák visszaállítását is függőben tartani? Megnyugtattam, hiszen ez teljesen lehetetlen is lett volna, s valóban nem is akartam.)*¹⁰⁰

A határozat a javaslatom értelmében hozatott, de olyan bizonytalanul, hogy azt nem tekinthetem határozott állásfoglalásnak.¹⁰¹

10. Végső következtetésem az augusztus 6–16-i eseményekről való adataimból az, *hogy ezt az egészet az előkészítői és főként Friedrich részéről teljesen lelkiismeretlen, felelősségérzés nélküli vakmerőségnek tartom. Következményeit látva nagyon megerősödött az a véleményem, s teljesen igazolódtott az az érzésem és ítéletem, amely 1919. augusztus 7-én éjjel egy pillanatra sem engedte lehunyni a szememet.*
11. Megállapítom azt is, hogy amilyen váratlan volt augusztus 7-én nevemnek a kiáltványban való megjelenése, épp úgy *nem kaptam a miniszterelnöktől egy szóval sem értesítést arról, hogy nincs rám tovább szükség, mert ki van nevezve az új miniszter.* Pedig ez nem csupán az illendőség kérdése lett volna, hanem nagyon fontos kötelesség az ő részéről azért, hogy olyankor, amikor már nem volt jogunk hozzá ne tegyünk minisztert illető intézkedéseket. Bármily óvatosak voltunk is, ilyesmi megtörténhetett” – írta Imre Sándor a hatalomátvételtől, Friedrich Istvánról s kormányáról kialakult véleményét összegezve Kolozsváron 1922 augusztusában.¹⁰²

⁹⁹ Imre Sándor egykorú jegyzeteiből úgy tűnik, hogy erre már augusztus 7-én sor került: „Javasoltam: minden intézkedés, amíg kifejezetten vissza nem vonták érvényben marad az átvizsgálásig. Elfogadták” – jegyezte le az ülés közben. (RL. C/39. 13. cs. Jegyzeteim a minisztertanácsban 1919. aug. 7–16.)

¹⁰⁰ Igazolja ezt Imre Sándor egy 1919. augusztus 7-i kézzel írt feljegyzése: „A szocializálás visszacsinálásába bevonandók azok, akik csinálták. (Pl. Keszler itt, Fáber Oszkár, Köhalmi Béla stb.) A minisztertanács elfogadta. Intézkedtem. (RL C/39. 25. cs. 19. Imre Sándor iratai VKM miniszter korából. 72. Kiemelés – D. P.)

¹⁰¹ Az 1919. augusztus 8-i minisztertanácsi jegyzőkönyvben ennek az epizódnak nincs nyoma. Vélhetően az 1918. október 30-a előtti közigazgatási szervek revitalizálásáról (6.) vagy Magyarország hivatalos megnevezéséről szóló (8.) napirendi pontok valamelyikével kapcsolatban kerülhetett sor erre. MNL OL K 27. <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=d1476701-a839-4c57-8fd7-82ecf604bea5>; <https://www.eleveltar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=6c38de11-79e6-4db6-bd5f-cb2933268247> (letöltés dátuma: 2021. 01. 16.).

¹⁰² RL C/39. 13. cs. Kézzel írt emlékirat az I. Friedrich-kormány megalakulásáról. 8-9. (Kiemelések – D. P.)

Arról, hogy minisztertársai vajon miként vélekedtek Imre Sándor néhány napos tevékenységéről a kormányban, kevés információval rendelkezünk. Több, fontosnak bizonyult kezdeményezését támogatták, véleményét – esetenként még a miniszterelnökkel szemben is – osztották. Így joggal feltételezhetjük: ha nem is mindenben értettek vele egyet, respektálhatták elvszerűségét, szakértelmét, következetességét és bátorságát. Erre utalhat az 1919. október 7-i, Imre tevékenységét vizsgáló bizottság jegyzőkönyvében *Samassa Adolf* – akkor már nyugalmazott – belügy-miniszter véleménye: „Imre államtitkár urat, csak folyó évi augusztus 7-e óta ismeri, de *abban a válságosan nehéz időszakban, amíg kormányon együttműködtek Imre Sándor a keresztény eszme és a nemzeti gondolat rendületlen harcosaként viselkedett.*”¹⁰³

¹⁰³ RL C/39. 14–15. cs. az 1919. október 7-i minisztériumi vizsgálat jegyzőkönyvében, 13. (Kiemelés – D. P.)